

Το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη σχετικά με την προστασία σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας*

Ελένη Αντωνιάδου**

Στόχο της παρούσας μελέτης αποτελεί η διερεύνηση του ζητήματος του άμεσου αποτελέσματος που αναπτύσσει το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (Α.Ε.Κ.Χ.), το οποίο αναγνωρίζει το δικαίωμα προστασίας των εργαζομένων από την αντικειμενικά αδικαιολόγητη λύση της εργασιακής τους σχέσης με πρωτοβουλία του εργοδότη. Πρόκειται για ένα ζήτημα με έντονο δογματικό ενδιαφέρον που απασχολεί τόσο την επιστήμη όσο και τη νομολογία των δικαστηρίων των συμβαλλομένων στον Χάρτη κρατών. Σε πρακτικό δε επίπεδο, η σημασία της εν λόγω προβληματικής εντοπίζεται στην καίρια επίδραση που ασκεί η αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού παροχής αποτελεσματικής προστασίας υπέρ της θέσης εργασίας. Και τούτο, διότι μόνο αν αναγνωριστεί η εκδικασιμότητα του εν λόγω δικαιώματος από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια, είναι δυνατή η ικανοποιητική διασφάλιση των εργασιακών συμφερόντων έναντι της εργοδοτικής ελευθερίας καταγγελίας. Σε ό,τι αφορά αρχικά τη συνδρομή του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος, συμπεραίνεται ότι η εκδικασιμότητα τόσο του Χάρτη ως διεθνούς συνθήκης όσο και του επιμέρους άρθρου 24 στο σύνολό του δεν μπορεί να αποκλειστεί κατά τη βούληση των συμβαλλομένων κρατών. Ως προς την πλήρωση του αντικειμενικού δε κριτηρίου της διάταξης, θα πρέπει να εξεταστεί το κάθε της εδάφιο χωριστά. Ειδικότερα, ο χαρακτήρας του εδαφίου α' ως διάταξης αυτοδύναμης εφαρμογής προκύπτει με ευκολία, δεδομένης της αρκούντως σαφούς, ορισμένης και απαλλαγμένης αιρέσεων διατύπωσής της. Επιπλέον, σύμφωνα με την εδώ προκρινόμενη άποψη, άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα μπορεί να αναπτύξει και το εδάφιο β', παρά την αρχική εντύπωση που δίνει η γενικόλογη διατύπωσή του. Και τούτο, διότι η ευρύτατη νομολογιακή επεξεργασία που έχει υποστεί η εν λόγω διάταξη από την αρμόδια Επιτροπή έχει οδηγήσει στην πλήρη σχεδόν αποσαφήνιση των χρησιμοποιούμενων εννοιών, με αποτέλεσμα να μην μπορεί τελικά να γίνει λόγος για ευρεία διακριτική ευχέρεια των εθνικών νομοθετών κατά τη ρύθμιση των κυρώσεων της αδικαιολόγητης απόλυσης. Η εξέταση της προβληματικής του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. συμπληρώνεται από την αναλυτική αναφορά στη συναφή νομολογία των ελληνικών, γαλλικών, ιταλικών και ισπανικών δικαστηρίων.

προστασία από την απόλυση – Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης – άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα διεθνών κανόνων – άμεσο εν ευρεία εννοία αποτέλεσμα – διάταξη αυτοδύναμης εφαρμογής – έμμεσο αποτέλεσμα – εκδικασιμότητα – σύμφωνη ερμηνεία – κανονιστική εκδικασιμότητα – υποκειμενική εκδικασιμότητα – οριζόντια επικλησιμότητα – τριτενέργεια

I. Προλογικές παρατηρήσεις: Η σημασία της υπό κρίση προβληματικής και ο ορισμός των κρίσιμων εννοιών

A. Στόχο της παρούσας μελέτης αποτελεί η διερεύνηση του ζητήματος του άμεσου αποτελέσματος που τυχόν αναπτύσσει το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (εφεξής Α.Ε.Κ.Χ.), το οποίο αναγνωρίζει το δικαίωμα προστασίας των εργαζομένων από την αντικειμενικά αδικαιολόγητη λύση της εργασιακής τους σχέσης με πρωτοβουλία του εργοδότη. Πρόκειται για ένα ζήτημα με έντονο πρακτικό ενδιαφέρον, αλλά και δογματική σημασία που έχει απασχολήσει – και εξακολουθεί ακόμη και

* Η μελέτη αποτελεί προδημοσίευση από τον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή του Εργατικού Δικαίου κ. Κ. Παπαδημητρίου.

** Δ.Ν., Εντεταλμένη διδάσκουσα Εργατικού Δικαίου, Νομική Σχολή ΑΠΘ

σήμερα να απασχολεί ως μη θεωρούμενο λήξαν – τόσο την επιστήμη όσο και τη νομολογία των δικαστηρίων των συμβαλλομένων στον Χάρτη κρατών.

Η μείζων δε σημασία της εν λόγω προβληματικής εντοπίζεται στην καίρια επίδραση που ασκεί η αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την επίτευξη του – επιδιωκόμενου από τους συντάκτες της διάταξης – σκοπού παροχής αποτελεσματικής προστασίας υπέρ της θέσης εργασίας. Και τούτο, διότι μόνο αν αναγνωριστεί η εκδικασιμότητα του εν λόγω δικαιώματος από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια, είναι δυνατή η ικανοποιητική διασφάλιση των εργασιακών συμφερόντων έναντι της – άλλως απεριόριστης – εργοδοτικής ελευθερίας καταγγελίας. Ειδικά, οι ενδιαφερόμενοι εργαζόμενοι δεν έχουν τη δυνατότητα να επωφεληθούν ευθέως από τις αξιολογικές επιταγές της διάταξης ως προς τη διαπίστωση της νομιμότητας της απόλυσής τους. Βέβαια, ακόμη και σε αυτό το ενδεχόμενο, το επίμαχο δικαίωμα δεν στερείται της κανονιστικής του φύσης ούτε παύει να δεσμεύει τον αρμόδιο δικαστή, όπως θα καταδειχθεί κατωτέρω.

Β. i) Προλογικά, οφείλει να προβεί κανείς για λόγους κατανόησης στον ορισμό των κρίσιμων εννοιών του Δημόσιου Διεθνούς Δικαίου που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα. Το δόγμα λοιπόν του άμεσου αποτελέσματος (doctrine of direct effect) των διεθνών συνθηκών αναφέρεται στη δυνατότητα δικαιοδοτικής εφαρμογής των διατάξεών τους από τα δικαστήρια ενός κράτους. Για την εφαρμογή αυτή δεν αρκεί απλώς η έγκυρη ενσωμάτωση της διεθνούς συνθήκης στην εσωτερική έννομη τάξη, δηλ. εν προκειμένω η νομοθετική της κύρωση σύμφωνα με τους όρους του άρθρου 28 παρ. 1 Σ¹. Απαιτείται επιπλέον η πλήρωση περαιτέρω προϋποθέσεων που συνδέονται κυρίως με τη φύση και τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε επίμαχης διάταξης, τα οποία είναι εκείνα που της επιτρέπουν να εφαρμοστεί ευθέως από τα εθνικά δικαστήρια, χωρίς την ανάγκη προηγούμενης λήψης συμπληρωματικών μέτρων εφαρμογής από τον εθνικό νομοθέτη. Ειδικότερα, τα δύο κριτήρια² του άμεσου αποτελέσματος που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά³ είναι: (α) το *αντικειμενικό κριτήριο*, ήτοι η ρυθμιστική αυτοδυναμία της διάταξης⁴ που συνίσταται στη σαφή, πλήρη, αυτοτελή και απροϋπόθετη διατύπωσή της και (β) το *υποκειμενικό κριτήριο*, ήτοι η πρόθεση των συντακτών της διεθνούς συνθήκης να απονεύουν με αυτήν απευθείας δικαιώματα ή να επιβάλλουν υποχρεώσεις σε ιδιώτες της εσωτερικής έννομης τάξης⁵. Η συνδρομή των κριτηρίων αυτών πρέπει να κρίνεται *in concreto*, δηλ. ανά διάταξη της εκάστοτε κρίσιμης συνθήκης⁶.

ii) Ο αρχικός χαρακτηρισμός των διατάξεων μίας συνθήκης που μπορούν να αναπτύξουν άμεσο αποτέλεσμα ως self-executing, δηλ. ως αυτοδύναμης εφαρμογής, εγκαταλείφθηκε σταδιακά, καθώς έγινε αντιληπτό ότι το περιεχόμενο της έννοιας του άμεσου αποτελέσματος δεν ανταποκρινόταν σε όλες τις

¹. Για την ενσωμάτωση του Α.Ε.Κ.Χ. και ειδικότερα του άρθρου 24 στην ελληνική έννομη τάξη, βλ., αντί άλλων, με τον εκεί υπομνηματισμό ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Η συστηματική αξιολόγηση της συμβατότητας του ελληνικού δικαίου της καταγγελίας με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την απαίτηση συνδρομής βάσιμου λόγου απόλυσης, ΕΕργΔ, 2024, σσ. 478-480.

². Πέραν των κριτηρίων αυτών βέβαια, υπάρχει και μία δέσμη ενδεικτικών στοιχείων τα οποία πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια, σε περίπτωση ύπαρξης αμφιβολιών. Βλ. αναλυτικά με τις εκεί βιβλιογραφικές παραπομπές ΚΑΜΑΡΑ, De l'applicabilité du droit international des droits de l'homme dans l'ordre juridique interne, Anuario Colombiano de Derecho Internacional, 2011, σ. 132 επ.· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, Η επίδραση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1355· ΡΟΥΚΟΥΝΑ, Διεθνές Δίκαιο – Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου – Τρόποι παραγωγής του διεθνούς δικαίου, 2004, σ. 190.

³. Πρβλ. ΓΙΟΚΑΡΗ, Η πρακτική των δικαιοδοτικών οργάνων στην εφαρμογή του διεθνούς δικαίου, 2012, σ. 143.

⁴. Ο όρος «ρυθμιστική αυτοδυναμία» χρησιμοποιείται κυρίως από τον ΙΩΑΝΝΟΥ, σε Ιωάννου ... [κ.α.], Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο – Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, 1990, σ. 186.

⁵. Βλ. σχετικώς HENRY, When Is a Treaty Self-Executing, Michigan Law Review, 1929, σ. 777 επ.· PETERS, Beyond Human Rights – The Legal Status of the Individual in International Law, 2016, σ. 504.

⁶. Βλ. ενδεικτικά NEUBECK, Die Europäische Sozialcharta und deren Protokolle, 2002, σσ. 171-172· ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη – Σύμβαση 100 και ισότητα αμοιβών ανδρών και γυναικών, σ. 117.

λειτουργίες που μπορούσε να αναπτύξει μια διάταξη που πληροί τα ανωτέρω κριτήρια⁷. Έτσι, ο εν λόγω όρος αντικαταστάθηκε από τον αγγλοσαξονικό όρο «justiciability»⁸ και τον γαλλικό όρο «invocabilité»⁹, οι οποίοι έχουν την ευρύτερη έννοια της εκδικασιμότητας των διεθνών κανόνων, δηλώνοντας τόσο την επιδεκτικότητά τους να αποτελέσουν αντικείμενο δικαστικής κρίσης όσο και την ύπαρξη δικαστηρίου τυπικά αρμόδιου να κρίνει αυτούς, καθώς και τα τυχόν δικαιώματα που κατοχυρώνουν¹⁰.

Σε περίπτωση λοιπόν δημιουργίας νέων δικαιωμάτων, ο κρίσιμος διεθνής κανόνας αναπτύσσει την ύψιστη μορφή εκδικασιμότητας, δηλ. την υποκειμενική εκδικασιμότητα¹¹, ενώ στην περίπτωση που η διάταξη μίας συνθήκης εμπεριέχει απλώς κανόνες ελέγχου της νομιμότητας των εθνικών κανόνων δικαίου, αναπτύσσει μία μικρότερης έντασης εκδικασιμότητα που ονομάζεται κανονιστική (justiciabilité normative)¹². Στην πρώτη περίπτωση ο κανόνας του διεθνούς δικαίου αναπτύσσει αποτέλεσμα υποκατάστασης (invocabilité de substitution), αντικαθιστώντας τον κανόνα του εσωτερικού δικαίου που θα ίσχυε διαφορετικά, ενώ στη δεύτερη αναπτύσσει αποτέλεσμα αποκλεισμού (invocabilité d' exclusion), καθώς αποκλείει την εφαρμογή ενός αντίθετου εθνικού κανόνα, χωρίς να είναι ο ίδιος πηγή δικαιωμάτων¹³. Συνεπώς, οι κανόνες των διεθνών συνθηκών μπορούν να αξιοποιηθούν από τα εθνικά δικαστήρια τόσο ως πηγή νέων δικαιωμάτων υπέρ των ιδιωτών όσο και ως μέτρο προστασίας έναντι αντίθετων πράξεων του εσωτερικού δικαίου. Αντιστοιχίζοντας πάντως τους ως άνω βαθμούς εκδικασιμότητας προς τις διαβαθμίσεις του άμεσου αποτελέσματος, παρατηρείται ότι η υποκειμενική εκδικασιμότητα ταυτίζεται με την παραγωγή του λεγόμενου άμεσου αποτελέσματος εν στενή έννοια, ενώ η κανονιστική με την ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος εν ευρεία έννοια¹⁴.

iii) Αναφορικά τέλος με τη δυνατότητα δικαιοδοτικής και μη εφαρμογής των διατάξεων των διεθνών συνθηκών, οι οποίες – μη πληρώντας τις αναγκαίες προϋποθέσεις – αδυνατούν να αναπτύξουν άμεσο αποτέλεσμα, επισημαίνεται ότι από τη στιγμή που αυτές έχουν κυρωθεί με νόμο κατά τις επιταγές του

⁷. Βλ., αντί άλλων, DE WITTE, Direct effect, primacy, and the nature of the legal order, σε Craig / De Burca (eds), The Evolution of EU Law, 2021, σ. 193.

⁸. Για τον όρο αυτό, βλ. αναλυτικά AKANDJI-KOMBÉ, La justiciabilité des droits sociaux et de la Charte Sociale Européenne n'est pas une utopie, σε Akandji-Kombé, L'homme dans la société internationale, 2013, σ. 1 επ.· ALIPRANTIS, Les droits sociaux sont justiciables!, Droit Social, 2006, σ. 158· NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux, 2012, σ. 21 επ.

⁹. Για τον όρο αυτό, βλ. με τον εκεί υπομνηματισμό AKANDJI-KOMBÉ, De l'invocabilité des sources européennes et internationales du droit social devant le juge interne, Droit Social, 2012, σ. 1014 επ.· DE WITTE, σε Craig / De Burca (eds), The Evolution of EU Law, σ. 193.

¹⁰. Βλ. σχετικώς DE SCHUTTER, L'interdependance des droits et l'interaction des systèmes de protection: les scenarios du système européen de protection des droits fondamentaux, σε Le mécanisme de contrôle de l'application de la Charte sociale européenne, 2000, σ. 19· ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Η εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων στα ευρωπαϊκά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 358.

¹¹. Αναφέρεται και ως «ενισχυμένη εκδικασιμότητα» («justiciabilité renforcée») από τον Akandji-Kombé σε AKANDJI-KOMBÉ, L'homme dans la société internationale, σ. 5.

¹². Βλ. αναλυτικά Akandji-Kombé σε AKANDJI-KOMBÉ, L'homme dans la société internationale, σ. 5 επ.· BRAIBANT, La Charte des droits fondamentaux de l'Union Européenne, 2001, σ. 46· DE SCHUTTER, Les droits et principes sociaux dans la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, σε: Carlier / De Schutter (eds), La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, 2002, σ. 117 επ.· ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 358- 359. Για παράδειγμα, σε αναγνώριση της κανονιστικής εκδικασιμότητας του άρθρου 1 Ε.Κ.Χ. προέβη το Συμβούλιο της Επικρατείας στην απόφαση υπ' αριθμ. 1571/2010 [ΕΕργΔ 2011, σ. 1111 (σχ. ΓΑΒΑΛΑ)], ακυρώνοντας ατομική διοικητική πράξη ως παραβιάζουσα το δικαίωμα εργασίας που κατοχυρώνει η συγκεκριμένη διάταξη.

¹³. Έτσι και οι DE WITTE, σε Craig / De Burca (eds), The Evolution of EU Law, σ. 194· ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 358-359· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1354. Ο διττός αυτός τρόπος, με τον οποίο καλείται ο εθνικός δικαστής να προβεί σε δικαιοδοτική εφαρμογή των αυτοδύναμης εφαρμογής διατάξεων μίας διεθνούς συνθήκης, γίνεται δεκτός και από τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων. Πρβλ. YOKARIS, Greece, σε Shelton (ed.), International Law and Domestic Legal Systems – Incorporation, Transformation, and Persuasion, 2011, σσ. 253, 257· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Η εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων από τα ελληνικά δικαστήρια, ΝοΒ, 2015, σσ. 1643-1644.

¹⁴. Βλ., αντί άλλων, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1354.

Συντάγματος, εφαρμόζονται στην ελληνική έννομη τάξη, αποκτώντας υπερνομοθετική μάλιστα ισχύ και δεσμεύοντας την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους¹⁵.

Πέραν αυτού όμως, οι μη αυτοδύναμης εφαρμογής διατάξεις, συγκεκριμένα, των συνθηκών προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και ο Α.Ε.Κ.Χ., εξακολουθούν να διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο και ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων στις εκάστοτε σχετικές υποθέσεις. Και τούτο, διότι αποτελούν πηγές κατοχύρωσης θεμελιωδών δικαιωμάτων, λειτουργώντας όπως και οι συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν αντίστοιχα δικαιώματα. Κατ' ουσίαν, οι διατάξεις αυτές συμπληρώνουν τα συνταγματικά δικαιώματα, συμβάλλοντας έτσι στην εξειδίκευση των αόριστων εννοιών και των γενικών ρητρών του ιδιωτικού δικαίου, ανεξάρτητα από το αν είναι self-executing ή όχι¹⁶. Προκύπτει λοιπόν ένα επιπρόσθετο του άμεσου αποτελέσματος δόγμα, εκείνο της σύμφωνης με τη διεθνή συνθήκη ερμηνείας των νόμων του εσωτερικού δικαίου (doctrine of consistent interpretation)¹⁷, το οποίο ονομάζεται εναλλακτικά και δόγμα του έμμεσου αποτελέσματος (indirect effect) των διεθνών κανόνων, δεδομένου ότι οι τελευταίοι εφαρμόζονται στην εσωτερική έννομη τάξη με έμμεσο τρόπο, ήτοι μέσω διατάξεων του εθνικού δικαίου οι οποίες ερμηνεύονται υπό το φως τους.

iv) Συνεπώς, οι κανόνες δικαίου που περιλαμβάνονται σε διεθνείς συνθήκες και έχουν ενσωματωθεί νομότυπα στην ελληνική έννομη τάξη μπορούν να εφαρμοστούν δικαιοδοτικά είτε άμεσα είτε έμμεσα. Παρατηρείται δε ότι στις περισσότερες σύγχρονες δικαιοταξίες, τουλάχιστον οι αυτοδύναμης εφαρμογής διεθνείς συνθήκες, ιδίως όσες προστατεύουν ανθρώπινα δικαιώματα, εφαρμόζονται απευθείας όχι μόνο στις κάθετες έννομες σχέσεις, εκείνες δηλ. των ιδιωτών με το κράτος, αλλά και στις οριζόντιες, ρυθμίζοντας εν τέλει άμεσα και τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Στις περιπτώσεις αυτές, λέγεται ότι απολαμβάνουν οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα (horizontal effect) ανεξάρτητα μάλιστα από το αν αναπτύσσουν υποκειμενική ή κανονιστική εκδικασιμότητα.

Όπως είναι γνωστό, το ζήτημα της οριζόντιας επικλησιμότητας σχετίζεται με την προβληματική της τριτενέργειας (Drittwirkung), η οποία διαμορφώθηκε αρχικά στη γερμανική έννομη τάξη κι έπειτα επεκτάθηκε διεθνώς¹⁸. Δεν χωρεί πάντως μεγαλύτερη ανάλυση του θέματος επί του παρόντος, δεδομένου ότι το οριζόντιο αποτέλεσμα είναι ένα ζήτημα που κρίνεται από τη σκοπιά του εθνικού δικαίου κάθε κράτους και όχι από διεθνώς ισχύοντες κανόνες δικαίου, όπως το θέμα της εκδικασιμότητας. Ως προς την ελληνική ειδικότερα έννομη τάξη, ορθώς υποστηρίζεται ότι μετά την αναθεώρηση το 2001 του άρθρου 25 παρ. 1 εδάφιο γ' Σ.¹⁹, το ζήτημα της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων θεωρείται πλέον λήξαν.

¹⁵. Βλ., ενδεικτικά, ΡΟΥΚΟΥΝΑ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, 2019, σ. 116. Έτσι και ο PETERS, Beyond Human Rights, σ. 501.

¹⁶. Σύμφωνοι και οι ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Οι αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων για τα ελληνικά μέτρα λιτότητας και η αποτελεσματικότητά τους, ΕΕργΔ, 2013, σ. 150· ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη, σ. 160· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1355.

¹⁷. Για τα ανακύπτοντα σχετικά με την αρχή της σύμφωνης ερμηνείας ζητήματα, βλ. αναλυτικά BETLEM / NOLLKAEMPER, Giving Effect to Public International Law and European Community Law before Domestic Courts – A Comparative Analysis of the Practice of Consistent Interpretation, European Journal of International Law, 2003, σ. 569 επ.

¹⁸. Για την ευρεία προβληματική της τριτενέργειας και των διάφορων μορφών αυτής, βλ. αναλυτικά τα εξής έργα: DELIYANNI-DIMITRAKOU / AKRIVOPOULOU, Fundamental rights and private relations in greek and European law, 2014· FRANTZIOU, The horizontal effect of fundamental rights in the European Union: a constitutional analysis, 2019· ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από την ιδιωτική εξουσία: συμβολή στο πρόβλημα της «τριτενέργειας», 1981· ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Η «Τριτενέργεια» των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων του συντάγματος 1975, 1990· ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Η επίδραση του συντάγματος στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, 1992.

¹⁹. Σύμφωνα με το χωρίο αυτό: «(τ)α δικαιώματα αυτά [εννοώντας «τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου»] ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν».

II. Η αρχική αντιμετώπιση του ζητήματος του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. από τη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία

Α. Σε ό,τι αφορά τις αρχικές θέσεις που υιοθετήθηκαν εκ μέρους της ελληνικής και όχι μόνο θεωρίας του εργατικού και του διεθνούς δικαίου, παρατηρείται ότι η συντριπτική πλειονότητα – αν όχι το σύνολο – των συγγραφέων που τοποθετήθηκαν σχετικά τάχθηκαν υπέρ της θεώρησης του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως διάταξης αυτοδύναμης εφαρμογής στο σύνολό της, χωρίς δηλ. να γίνεται διάκριση μεταξύ των δύο εδαφίων²⁰. Η έκφραση προβληματισμών για το άμεσο αποτέλεσμα συγκεκριμένα του εδαφίου β' έκανε την εμφάνισή της έπειτα από την έκδοση των γνωμοδοτήσεων του γαλλικού Αρείου Πάγου σχετικά με τη συμβατότητα προς το εδάφιο αυτό της κλίμακας αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης που εισήγαγε το ν.δ. 1387/2017²¹. Μέχρι τότε λοιπόν το ζήτημα αυτό αντιμετωπιζόταν ενιαία από την επιστήμη τόσο στην εθνική όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία.

Β. Στην περίπτωση βέβαια της ελληνικής έννομης τάξης, η συζήτηση αναφορικά με την ισχύ του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου της καταγγελίας ανέκυψε τη στιγμή της κύρωσης του Χάρτη μόλις το 2016. Ο αντίλογος δε που αναπτύχθηκε στη θεωρία και τη νομολογία αφορούσε κατά κύριο λόγο το εδάφιο α' της διάταξης, το οποίο θεσπίζει την αρχή του βάσιμου λόγου απόλυσης, και όχι τόσο τις έννομες συνέπειες της αδικαιολόγητης απόλυσης που προβλέπονται στο εδάφιο β'. Κάτι τέτοιο ήταν αναμενόμενο, καθώς σε αντίθεση με τον προβληματισμό για τη συμβατότητα του εσωτερικού καθεστώτος της «αναιτιώδους» εργοδοτικής καταγγελίας προς το πρώτο εδάφιο του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., θεωρήθηκε ότι η προβλεπόμενη από τον Αστικό Κώδικα συνέπεια της ακυρότητας της καταγγελίας και της επαναπασχόλησης του απολυθέντος υπερκάλυπτε τις απαιτήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων (εφεξής Ε.Ε.Κ.Δ.) αναφορικά με την ερμηνεία του όρου «επαρκής αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση» του εδαφίου β'. Συνεπώς, το ζήτημα της εκδικασιμότητας του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. εξετάστηκε μεν ιδίως ως προς το εδάφιο α', οι συμπερασματικές θέσεις όμως της επιστήμης διατυπώνονταν με τρόπο που να αφορούν το σύνολο ανεξαιρέτως των προβλέψεων της διάταξης.

Γ. Στην κατωτέρω ανάπτυξη θα διατυπωθούν αρχικά ορισμένες σκέψεις σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. που ισχύουν για όλα τα εδάφια του, ενώ στη συνέχεια θα υποβληθεί σε ειδικότερη εξέταση καθένα από αυτά. Υπενθυμίζεται ότι κατά τη θεωρία του διεθνούς δικαίου, προκειμένου μία διάταξη να μπορεί να χαρακτηριστεί ως αυτοδύναμη εφαρμογής, πρέπει να πληροί τόσο το υποκειμενικό όσο και το αντικειμενικό κριτήριο, θα πρέπει δηλ. να προκύπτει –τόσο από την πρόθεση των συντακτών της όσο και από τη γραμματική της διατύπωση– ότι η εν λόγω διάταξη ιδρύει δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών και δεν επιβάλλει απλώς διακρατικές υποχρεώσεις.

III. Το υποκειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

Α. Όσον αφορά λοιπόν το υποκειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος, πρέπει κατ' αρχάς να διερευνηθεί η τυχόν συνδρομή του γενικώς ως προς τον Α.Ε.Κ.Χ. ως διεθνή συνθήκη κι έπειτα στο ειδικότερο πεδίο του άρθρου 24. Κατά την άποψη μας, δεν μπορεί να συναχθεί από κανένα στοιχείο ότι η βούληση των κρατών που συνέταξαν τον Χάρτη ήταν να αποκλείσουν την εκδικασιμότητα των διατάξεων

²⁰. Από διεθνή βιβλιογραφία, βλ. BECKER, European Social Charter, σε: Max Planck Encyclopedia of International Law, 2007, αριθμ. περιθ. 36· GORI, Domestic Enforcement of the European Social Charter: the Way Forward, σε De Burca / De Witte (eds), Social Rights in Europe, 2005, σσ. 82-83· NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux: étude de droit conventionnel européen, 2012, σ. 453. Από την επιστήμη του ελληνικού εργατικού δικαίου, βλ. ενδεικτικά ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και η επίδρασή του στο ελληνικό δίκαιο της καταγγελίας, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 900-902· ΜΠΟΥΜΠΟΥΧΕΡΟΠΟΥΛΟ, Το άρθρο 117 παρ. 2 ν. 4623/2019 και ο βάσιμος λόγος στο ισχύον δίκαιο καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, ΕΕργΔ, 2020, σσ. 221-222· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1373· ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟ, Η συνταγματική προστασία της εργασίας – Το άρθρο 22 § 1 εδάφιο α' Συντ., η οικονομική κρίση και το μέλλον της εργασίας, 2021, σ. 227.

²¹. Βλ. αναλυτικά κατωτέρω, υπό IV.

του. Τα επιχειρήματα δε της αντίθετης άποψης σχετικά με το λεγόμενο τεκμήριο μη εκδικασιμότητας του Α.Ε.Κ.Χ.²² θεωρούνται σήμερα ξεπερασμένα, καθότι βασίζονταν σχεδόν αποκλειστικά σε θεωρίες περί της υποτιθέμενης διαφορετικής νομικής φύσης των κοινωνικών έναντι των ατομικών δικαιωμάτων, υπό την έντονη επιρροή των κυρίαρχων – κατά την δεκαετία του 1960 – πολιτικό-ιδεολογικών απόψεων²³. Στη σύγχρονη εποχή έτσι, η εκδικασιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων θεωρείται δεδομένη, με τον προβληματισμό να στρέφεται πλέον στον βαθμό της εκδικασιμότητας αυτής²⁴. Παράλληλα, η ανωτέρω άποψη αναφορικά με την απόρριψη του άμεσου αποτελέσματος του Α.Ε.Κ.Χ. δεν συνάδει ούτε με την ορθή ερμηνεία της ρήτρας του Μέρους ΙΙΙ του Παραρτήματός του²⁵, αλλά ούτε επιβεβαιώνεται από τις προπαρασκευαστικές εργασίες για τη σύνταξη της αρχικής συνθήκης του 1961, πόσω δε μάλλον του αναθεωρημένου κειμένου του 1996²⁶.

Β. Συνεπώς, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι πληρούται πράγματι το υποκειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος του Χάρτη γενικώς ως διεθνούς συνθήκης. Στην ίδια κατεύθυνση, πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο ότι η αυτή κρίση ισχύει και για τις επιμέρους διατάξεις που εντάσσονται σε αυτόν. Βέβαια, σύμφωνα με μία τάση τόσο των εθνικών δικαστηρίων των διαφόρων συμβαλλομένων – και όχι μόνο – κρατών όσο και της νομολογίας διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, πρέπει να υιοθετηθεί σχετικώς η τεχνική του λεγόμενου «*dérecage*» και να υποβάλλεται σε έλεγχο η κάθε επιμέρους διάταξη μίας διεθνούς συνθήκης, προκειμένου να βεβαιωθεί ότι τα συμβαλλόμενα κράτη δεν στόχευαν με τη θέσπισή της μόνο στην επιβολή υποχρεώσεων έναντι των εθνικών νομοθετών²⁷. Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τη διάταξη του

²² Ο όρος «τεκμήριο μη εκδικασιμότητας» («*presomption d' injusticiabilité*») χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τον SUDRE (πρβλ. *Le protocole additionnel a la Charte sociale européenne prévoyant un système de réclamations collectives*, *Revue Generale de Droit International Public*, 1996, σ. 739).

²³ Έτσι ενδεικτικά και οι ALIPRANTIS, *Les droits sociaux sont justiciables! Droit Social*, 2006, σ. 156 επ.· Ο ΙΔΙΟΣ, Τα κοινωνικά δικαιώματα υπόκεινται σε δικαιοδοτικό έλεγχο; σε: Αλιπράντης (επιμ.), Για μια διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων, Ένα πρότυπο: ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης, 2005, σ. 249 επ.· EVJU, *Application by Domestic Courts of the European Social Charter*, *Nordic Journal of Human Rights*, 2010, σ. 407 επ.· GORI, σε: De Burca / De Witte (eds), *Social Rights in Europe*, σ. 76· NIVARD, *La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux*, σ. 57 επ.· ROMAN, *La justiciabilité de droits sociaux ou les enjeux de l'édification d'un État de droit social*, *La Revue des droits de l' homme*, 2012, σ. 1 επ.· Η ΙΔΙΑ, *Les droits sociaux, entre «injusticiabilité» et «conditionnalité»*: éléments pour une comparaison, *Revue internationale de droit compare*, 2009, σ. 285 επ.

²⁴ Βλ. Χαρακτηριστικά, αντί άλλων, LANGFORD, *The Justiciability of Social Rights: From Practice to Theory*, σε: Langford (ed.), *Social Rights Jurisprudence*, 2008, σσ. 29, 43.

²⁵ Σύμφωνα με τη ρήτρα αυτή, «(ε)ίναι ευνόητο ότι ο Χάρτης περιλαμβάνει νομικές υποχρεώσεις διεθνούς χαρακτήρα, η εφαρμογή των οποίων ανατίθεται αποκλειστικά στον έλεγχο που προβλέπεται στο Μέρος ΙV του Χάρτη». Για τη σύνδεση της εν λόγω ρήτρας με τον εκ των προτέρων αποκλεισμό της εκδικασιμότητας των διατάξεων του Α.Ε.Κ.Χ., βλ. KAHN-FREUND, *The European Social Charter*, σε Jacobs (eds), *European Law and the Individual*, 1976, σ. 193· LAROQUE, *La Charte sociale européenne*, *Droit Social* 1979, 100 επ.· PAPADATOS, *The European Social Charter*, *Journal of the International Commission of Jurists*, 1966, σ. 214 επ.· TENNFJORD, *The European Social Charter – an Instrument of Social Collaboration of Europe*, 9 *Europ. Y.B.*, 1961· WENGLER, *Reflexions sur l' Application du Droit International Public par les Tribunaux Nationaux*, *Ottawa L. Rev.*, 1967, σ. 297. Για την εδώ υποστηριζόμενη ερμηνεία της επίμαχης ρήτρας, βλ. αναλυτικά με τον εκεί υπομνηματισμό σε περαιτέρω βιβλιογραφία BLECKMANN, *Interprétation et application en droit interne de la Charte sociale européenne, notamment du droit de grève*, *Cahiers de Droit Européen*, 1967, σ. 407· GORI, σε: De Burca / De Witte (eds), *Social Rights in Europe*, σ. 76· EVJU, *Nordic Journal of Human Rights*, 2010, σ. 419· SCIOTTI, *L' applicabilité de la Charte sociale européenne dans l' ordre juridique des états contractants*, σε: Flauss (ed.), *Droits sociaux et droit européen: Bilan et prospective de la protection normative*, 2002, σ. 196. Από την ελληνική θεωρία έτσι και οι ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου: Συγκριτική προσέγγιση*, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1255· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1358.

²⁶ Βλ. σχετικώς BLECKMANN, *Cahiers de Droit Européen*, 1967, σ. 406 επ.· GORI σε: De Burca / De Witte (eds), *Social Rights in Europe*, σ. 76· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1357. Για τα επίσημα έγγραφα του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις προπαρασκευαστικές του Ε.Κ.Χ. εργασίες, πρβλ. <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/preparatory-work>.

²⁷ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η τεχνική του *dérecage*, ήτοι του «διαμελισμού» των διεθνών συνθηκών, αποτελεί πάγια πρακτική που ακολουθεί η νομολογία του γαλλικού Conseil d'Etat, η οποία είχε υιοθετηθεί εξ αρχής με την έκδοση της απόφασης *Melle Valton et Melle Crépeaux* το 1984. Μάλιστα, ακολουθήθηκε και από την πρόσφατη και ιδιαίτερα σημαντική απόφαση *GISTI-Fapil*, για

άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., το συμπέρασμα παραμένει το ίδιο, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη και του πρόσθετου γεγονότος ότι το εν λόγω άρθρο κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά στον Αναθεωρημένο Χάρτη, μετά δηλ. από την υιοθέτηση της διαδικασίας συλλογικών προσφυγών και την αναγωγή της Ε.Ε.Κ.Δ. σε όργανο με οιονεί δικαιοδοτικό χαρακτήρα²⁸.

i) Προκειμένου δε να επιβεβαιωθεί ότι η βούληση των συντακτών του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. συνίστατο πράγματι στην ίδρυση ιδιωτικών δικαιωμάτων, αναγκαία καθίσταται η εξέταση της γραμματικής του διατύπωσης²⁹. Παρατηρείται λοιπόν ότι το άρθρο αυτό ανήκει στη μικρή εκείνη κατηγορία των διατάξεων του Χάρτη, στις οποίες χρησιμοποιήθηκε διαφορετική διατύπωση συγκριτικά με τις υπόλοιπες και συγκεκριμένα προβλέπεται ότι τα κράτη «(αναλαμβάνουν να) αναγνωρίζουν» τα επιμέρους δικαιώματα που η καθεμία κατοχυρώνει και όχι απλώς να τα προωθούν/διασφαλίζουν/προβλέπουν/προάγουν/επιδιώκουν. Σύμφωνα με μία μερίδα της – γερμανικής ιδίως και όχι μόνο – θεωρίας, η εν λόγω διαφοροποίηση στο χρησιμοποιούμενο από τους συντάκτες του (Α.)Ε.Κ.Χ. ρήμα υπήρξε συνειδητή και δηλώνει εμμέσως πλην σαφώς την πρόθεση τους οι ανωτέρω διατάξεις να θεμελιώνουν ευθέως δικαιώματα σε ιδιώτες, χωρίς να απαιτείται η λήψη συμπληρωματικών μέτρων από τους εθνικούς νομοθέτες³⁰. Γίνεται έτσι δεκτό ότι με μόνη των ενσωμάτωση των εν λόγω διατάξεων στην εσωτερική έννομη τάξη, ήτοι με την έκδοση του κυρωτικού νόμου, εκπληρώνεται η αναληφθείσα υποχρέωση αναγνώρισης από το κράτος, με αποτέλεσμα τα σχετικώς προβλεπόμενα δικαιώματα να μπορούν να τύχουν ευθείας επίκλησης από τους ιδιώτες. Κατά την άποψη αυτή συνεπώς, το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ανήκει αναμφίβολα στην κατηγορία των εκδικάσιμων διατάξεων του Χάρτη.

ii) Βέβαια, το εν λόγω επιχείρημα έχει υποστεί εύλογα την κριτική που του αναλογεί, δεδομένου ότι κατηγοριοποιεί αυθαίρετα τις διατάξεις του Χάρτη και αποφαινεται για το περίπλοκο και ιδιαίτερα ζωτικό ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος, βασισμένο απλώς στο κριτήριο της χρήσης διαφορετικού ρήματος³¹.

την οποία θα γίνει λόγος κατωτέρω. Σύμφωνα με την τεχνική αυτή, η ευθεία εφαρμογή μίας διεθνούς συνθήκης πρέπει να κρίνεται ανά διάταξη και όχι εν συνόλω, ακόμη και ως προς την τυχόν συνδρομή του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος.

²⁸. Για τα οιονεί δικαιοδοτικά στοιχεία από τα οποία εμφορείται η εν λόγω διαδικασία, βλ. AKANDJI-KOMBE, σε: Akandji-Kombé, L'homme dans la société internationale, σ. 10· DE SCHUTTER, Anchoring the European Union to the European Social Charter: The Case for Accession, σε: De Burca / De Witte (eds), Social Rights in Europe, σ. 122· ROMAN, Revue internationale de droit compare 2009, σ. 299· SCHEININ, Economic and Social Rights as Legal Rights, σε: Eide / Krause / Rosas (eds), Economic, Social and Cultural Rights, 1995, σ. 57· ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 364. Αντίθετος ο SUDRE, Revue Generale de Droit International Public, 1996, σ. 739.

²⁹. Για τους τρόπους, με τους οποίους μπορεί ο ερμηνευτής και εφαρμοστής του δικαίου να ανεύρει βάσιμα την αληθή βούληση των συμβαλλομένων σε μία διεθνή συνθήκη κρατών και τη σημασία που αποκτά η διατύπωση της εκάστοτε επίμαχης διάταξης, πρβλ. HENRY, When Is a Treaty Self-Executing, Michigan Law Review, 1929, σ. 777 επ· PETERS, Beyond Human Rights, σ. 504. Βλ. και την άποψη που έχει υποστηριχθεί υπέρ της αποδοχής ενός τεκμηρίου πλήρωσης του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος μίας διεθνούς συνθήκης, σε ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη, σ. 223.

³⁰. Η άποψη αυτή είχε υποστηριχθεί σε πρώτη φάση μόνο για τις διατάξεις των άρθρων 6 παρ. 4 και 18 παρ. 4 του αρχικού Ε.Κ.Χ. Βλ. αναλυτικά με τις εκεί παραπομπές στη γερμανική επιστήμη WIPPERMANN, Der Einfluss der Europäischen Sozialcharta auf den Mindestlohn bzw. die Sittenwidrigkeit des Lohnes nach § 138 BGB, 2013, σ. 22· ZULEEG, Die innerstaatliche Anwendbarkeit volkerrechtlicher Verträge am Beispiel des GATT und der Europäischen Sozialcharta, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 1975, σ. 359. Βλ. και PAPADATOS, Journal of the International Commission of Jurists, 1966, σ. 214 επ. Ωστόσο, σε μεταγενέστερο χρόνο η εν λόγω προσέγγιση έτυχε ερμηνευτικής επανεξέτασης από άλλους εκπροσώπους της γερμανικής και όχι μόνο θεωρίας, οι οποίοι υποστήριζαν τη συμπερίληψη στην επίμαχη κατηγορία των ως άνω διατάξεων που αναπτύσσουν – κατ' εξαίρεση του κανόνα – άμεσο αποτέλεσμα και άλλων άρθρων του Χάρτη του 1961, όπως είναι τα άρθρα 4 παρ. 1, 2, 3 και 4, 5 και 18 παρ. 1. Βλ. σχετικώς BECKER σε: Max Planck Encyclopedia of International Law, αριθμ. περιθ. 36· NEUBECK, Die Europäische Sozialcharta und deren Protokolle, 2002, σσ. 165-172. Η αιτία για την οποία οι συγγραφείς αυτοί δεν κάνουν αναφορά στο άρθρο 24 εντοπίζεται στο γεγονός ότι τους απασχόλησε το αρχικό μόνο κείμενο του Χάρτη, καθώς η Γερμανία κύρωσε τον Αναθεωρημένο Ε.Κ.Χ. μόλις το 2021! Ωστόσο, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι και η εν λόγω διάταξη ανήκει στις προαναφερθείσες, δεδομένης της κοινής τους διατύπωσης. Στην ελληνική έννομη τάξη, το εν λόγω επιχείρημα φαίνεται να ενστερνίζεται ο ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 900.

³¹. Για την κριτική αυτή, πρβλ., αντί άλλων, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1359.

Ωστόσο, αυτό που φαίνεται να έχει μεγάλο ενδιαφέρον για τους σκοπούς της παρούσας είναι το γεγονός ότι η ανωτέρω θέση έχει υποστηριχθεί ακόμη και από τους πλέον επιφυλακτικούς θεωρητικούς της γερμανικής επιστήμης οι οποίοι αρνούνταν παραδοσιακά την απόδοση οποιουδήποτε βαθμού εκδικασιμότητας στα δικαιώματα του Ε.Κ.Χ. Ακόμη λοιπόν και από τη σκοπιά των πιο αυστηρών κριτών, φαίνεται ότι η εκδικασιμότητα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. δεν δύναται να αμφισβητηθεί ανεξαρτήτως εδαφίου, καθώς η ανωτέρω σκέψη ισχύει για το σύνολο των ρυθμίσεων της διάταξης³².

Γ. Επισημαίνεται πάντως ότι η τεχνική του «διαμελισμού» των διεθνών συμβάσεων έχει υποστεί δριμεία κριτική από τη θεωρία, καθώς μπορεί να προκαλέσει ανασφάλεια δικαίου, αλλά και κίνδυνο έκδοσης αντιφατικών δικαστικών αποφάσεων³³. Επομένως, ανεξάρτητα από την τυχόν βασιμότητα του προεκτεθέντος επιχειρήματος που επικαλείται τη χρησιμοποίηση του ρήματος «αναγνωρίζω» ως καθοριστικού παράγοντα, πρέπει να γίνει δεκτή η αποδοχή της πρόθεσης των συντακτών της διάταξης του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. προς ίδρυση δικαιωμάτων υπέρ ιδιωτών, ήδη δυνάμει του αρχικού επιχειρήματος που αφορά γενικώς τον Χάρτη. Το κριτήριο της βούλησης των κρατών πρέπει να εξετάζεται με αναφορά στη διεθνή συνθήκη και όχι σε μεμονωμένες διατάξεις αυτής. Έτι περισσότερο, η συνδρομή του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος πρέπει να γίνει δεκτή για το σύνολο των εδαφίων του άρθρου 24 του Χάρτη και να μην επιτραπεί ο περαιτέρω διαμελισμός της διάταξης.

IV. Το αντικειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

1. Ως προς το εδάφιο α΄

Αντιθέτως προς όσα προεκτέθηκαν, η έρευνα για την τυχόν συνδρομή του αντικειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. πρέπει να λάβει χώρα για κάθε εδάφιο της διάταξης χωριστά, παρά την ύπαρξη σχέσης αιτίας-αιτιατού μεταξύ τους, στο μέτρο που η καθεμία κατοχυρώνει διαφορετικό δικαίωμα υπέρ των εργαζομένων³⁴. Σύμφωνα με το εν λόγω κριτήριο, προκειμένου μία διάταξη διεθνούς συνθήκης να μπορεί να χαρακτηριστεί ως αυτοδύναμη εφαρμογής, η διατύπωσή της πρέπει να είναι αρκούντως σαφής, ορισμένη και απαλλαγμένη αιρέσεων.

Α. Το εδάφιο α΄ λοιπόν του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. προβλέπει ότι «(μ)ε σκοπό τη διασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος προστασίας των εργαζομένων σε περιπτώσεις λύσης της σχέσης εργασίας, τα Μέρη αναλαμβάνουν να αναγνωρίζουν το δικαίωμα όλων των εργαζομένων να μη λύεται η εργασιακή τους σχέση χωρίς βάσιμο λόγο που να συνδέεται με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά τους ή να βασίζεται στις λειτουργικές απαιτήσεις της επιχείρησης, της εγκατάστασης ή της υπηρεσίας». Δεν προκύπτει έτσι καμία αμφιβολία ότι η εν λόγω διάταξη αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση διεθνούς κανόνα δικαίου που αναπτύσσει άμεσο εν στενή έννοια αποτέλεσμα. Και τούτο, διότι είναι τέτοια η κανονιστική του πυκνότητα, ώστε να προσομοιάζει σε νομοθετικό κανόνα του εσωτερικού δικαίου, με αποτέλεσμα να μην είναι πράγματι αναγκαία για τη δικαιοδοτική του εφαρμογή η λήψη προηγούμενων συμπληρωματικών εθνικών μέτρων³⁵.

³². Το εν λόγω επιχείρημα έχει τύχει ρητής επίκλησης για την αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος, συγκεκριμένα, του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. εν συνόλω από τους BECKER, σε: Max Planck Encyclopedia of International Law, αριθμ. περιθ. 36· ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 900.

³³. Έτσι ενδεικτικά και η NIVARD, L'effet directe de la Charte Sociale Européenne devant le juge administrative – Retour sur la question évolutive de l' effet direct des sources internationales, RDLF, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://revuedlf.com/cedh/leffet-direct-de-la-charte-sociale-europeenne-devant-le-juge-administratif-retour-sur-la-question-evolutive-de-leffet-direct-des-sources-internationales/>.

³⁴. Για τη σχέση υπό την οποία τελούν τα δύο εδάφια του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., πρβλ. Explanatory Report to the European Social Charter (Revised), European Treaty Series – No 163, 3.V.1996, παρ. 84.

³⁵. Πράγματι, με παρόμοιο τρόπο είναι διατυπωμένη η επίμαχη διάταξη των περισσότερων ευρωπαϊκών νομοθεσιών που υιοθετούν την αρχή της αντικειμενικά δικαιολογημένης καταγγελίας. Στη γαλλική π.χ. έννομη τάξη, το συναφές άρθρο L.1232-1 του Code du

Ειδικότερα, στην εν λόγω διάταξη προσδιορίζεται με ακρίβεια και πληρότητα η προϋπόθεση νομιμότητας της εργοδοτικής λύσης της εργασιακής σχέσης, ήτοι η ανάγκη ύπαρξης ορισμένου βάσιμου λόγου, ο οποίος δύναται περιοριστικά να συνδέεται είτε με την ικανότητα ή τη συμπεριφορά του εργαζομένου είτε με τις λειτουργικές απαιτήσεις της εργοδοτικής επιχείρησης. Επομένως, το πρώτο εδάφιο δεν χρήζει νομοθετικής εξειδίκευσης, καθώς υιοθετεί χωρίς όρους και επιφυλάξεις τον κανόνα της αντικειμενικά δικαιολογημένης απόλυσης κι έτσι δεν μπορεί παρά να γίνει δεκτό ότι απολαμβάνει τον ύψιστο βαθμό εκδικασιμότητας, ιδρύοντας ευθέως υποκειμενικό δικαίωμα υπέρ των ιδιωτών που διαμένουν στα συμβαλλόμενα κράτη. Η κρίση αυτή επαληθεύεται δε από την ιδιαίτερα σπάνια ομοφωνία που έχει επιτευχθεί επί του επίμαχου ζητήματος στους κόλπους της ελληνικής αλλά και διεθνούς βιβλιογραφίας³⁶, ενώ στο πλαίσιο της εθνικής συγκεκριμένα έννομης τάξης φαίνεται πως η ανάπτυξη άμεσου εν στενή εννοία αποτελέσματος εκ μέρους της διάταξης του εδαφίου α' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. αποτέλεσε και τη βούληση του κυρωτικού νομοθέτη³⁷.

Β. Παράλληλα, δεν αμφισβητείται ούτε το οριζόντιο αποτέλεσμα της επίμαχης διάταξης, η οποία καθίσταται –δυνάμει του άρθρου 25 παρ. 1 εδάφιο γ' Σ.– επικλήσιμη ενώπιον των δικαστηρίων και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, εκείνες δηλ. μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου, χωρίς την ανάγκη διαμεσολάβησης γενικών ρητρών του εθνικού δικαίου³⁸. Σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν τα εθνικά

travail θέτει την θεμελιώδη αρχή ότι κάθε εργοδοτική καταγγελία της σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου πρέπει να δικαιολογείται από μία πραγματική και σοβαρή αιτία (cause réelle et sérieuse).

³⁶. Από την ελληνική επιστήμη υπέρ του άμεσου αποτελέσματος του εδαφίου α' έχουν ταχθεί οι ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 900-901· ΓΑΒΑΛΑΣ, Ποιος φοβάται το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη; ΕΕργΔ, 2022, σσ. 1114, 1125 (ομοίως Ο ΙΔΙΟΣ, Πολλαπλές οι παραβιάσεις του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. από το άρθρο 66 του ν. 4808/2021 για την «προστασία από τις απολύσεις», ΕΕργΔ, 2021, σ. 789· Ο ΙΔΙΟΣ, Το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ. και η καθοριστική επιρροή του στην ερμηνεία του άρθρου 48 του ν. 4611/2019, ΕΕργΔ, 2019, σ. 535· Ο ΙΔΙΟΣ, Η προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 518· Ο ΙΔΙΟΣ, Τι αλλάζει στο εργατικό δίκαιο μετά την κύρωση του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ΕΕργΔ, 2016, σσ. 134, 155)· ΠΑΛΛΗ, Οι συνέπειες της δέσμευσης από το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη στο δίκαιο της απόλυσης από συγκριτική σκοπιά, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1316· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1373· ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Η συνταγματική προστασία της εργασίας, σ. 227· ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ, Η πρόσληψη του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. από τη νομολογία μέχρι τη θέση σε ισχύ του άρθρου 48 ν. 4611/2019, ΕΕργΔ, 2019, σ. 403· Ο ΙΔΙΟΣ, Αρχή του τέλους για την «ανατιώδη» εργοδοτική καταγγελία; Το Πρωτοδικείο Πειραιώς εφαρμόζει το άρθρο 24 του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ. και εγκαινιάζει μια νέα εποχή για το ελληνικό δίκαιο των απολύσεων, ΕΕργΔ, 2017, σ. 1399, υποσ. 15. Συμφωνός και ο ΜΠΟΥΜΠΟΥΧΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΕργΔ, 2020, σσ. 221-222. Χαρακτηριστικό δε της επιτυχηθείσας συμφωνίας της ελληνικής θεωρίας είναι και το γεγονός ότι υπέρ του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. έχουν ταχθεί ακόμη και συγγραφείς που αρνήθηκαν την εισαγωγή του συστήματος αντικειμενικά δικαιολογημένης καταγγελίας, κατόπιν της κύρωσης του άρθρου 24 από τον ν. 4359/2016, λόγω της επικαλούμενης συμβατότητας του τότε ισχύοντος καθεστώτος της ελληνικής νομοθεσίας. Βλ. ενδεικτικά ΘΕΟΔΟΣΗ, Η αιτιολογημένη καταγγελία της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου, ΕΕργΔ, 2017, σ. 530. Πρβλ. όμως και ΤΟΝ ΙΔΙΟ, Η προστασία από την απόλυση στον ΑΕΚΧ και στον ΧΘΔΕΕ, ΕΕΕυρΔ, 2023, σσ. 169-170. *Contra* ο ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Αναδρομή και προοπτική στο δίκαιο της καταγγελίας, ΕλλΔνη, 2020, σσ. 26-28, ο οποίος απορρίπτει ρητά το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. εν συνόλω, στο πλαίσιο της ευρύτερης προσέγγισής του ότι καμία απολύτως διάταξη του Ε.Κ.Χ. δεν συγκεντρώνει τα αναγκαία χαρακτηριστικά, ώστε να θεωρηθεί αυτοδύναμη εφαρμογής, βάσει της διατύπωσης αλλά και του επιδιωκόμενου σκοπού της. Επιπλέον, την ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος από το εδάφιο α' έχουν υποστηρίξει από τη διεθνή βιβλιογραφία ενδεικτικά οι BECKER, σε Max Planck Encyclopedia of International Law, αριθμ. περιθ. 36· GORI, σε De Burca / De Witte (eds), Social Rights in Europe, σσ. 82-83· NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux, σ. 453.

³⁷. Βλ. την Εισήγηση του Υπουργού Εργασίας εν όψει της κύρωσης του Αναθεωρημένου Ε.Κ.Χ., ΕΕργΔ, 2016, σ. 251 επ.

³⁸. Βλ., αντί άλλων, ΓΑΒΑΛΑΣ, ΕΕργΔ, 2016, σσ. 134-135. Για το οριζόντιο αποτέλεσμα που παράγουν γενικώς οι διατάξεις του Χάρτη, πρβλ. και ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2013, σ. 152· ΚΟΥΚΙΑΔΗ, Εργατικό Δίκαιο – Ατομικές εργασιακές σχέσεις και το δίκαιο της ευελιξίας της εργασίας, 2021, σ. 151. Αντίθετη η ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Γενική Θεωρία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, 2018, σσ. 311-312, η οποία ασκεί κριτική έναντι της άποψης περί την τριτενέργεια των δικαιωμάτων του (Α.)Ε.Κ.Χ., χαρακτηρίζοντάς την ως «μεμονωμένη» και επισημαίνοντας ότι συγχέει το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος με εκείνο της τριτενέργειας. Πάντως, το οριζόντιο αποτέλεσμα που αναπτύσσει συγκεκριμένα το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. δεν αμφισβητείται ούτε σε επίπεδο διεθνούς βιβλιογραφίας, παρότι πρόκειται για ένα ζήτημα που ρυθμίζεται κατεξοχήν από το εθνικό Σύνταγμα κάθε συμβαλλόμενου κράτους και όχι από κριτήρια του διεθνούς δικαίου. Βλ., αντί άλλων, NIVARD, La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux, σ. 453.

δικαστήρια των προσχωρούντων στο άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. κρατών δεν υιοθετήσουν την προεκτεθείσα άποψη για το άμεσο αποτέλεσμα της διάταξης, οφείλουν τουλάχιστον να αναγνωρίσουν την κανονιστική της εκδικασιμότητα, προβαίνοντας σε έλεγχο νομιμότητας των πράξεων του εσωτερικού δικαίου προς το κανονιστικό της περιεχόμενο. Με τον τρόπο αυτό, η ασύμβατη προς το εδάφιο α' νομοθετική ή κανονιστική πράξη της εσωτερικής έννομης τάξης θα παραμεριστεί από το δικαστήριο και θα μείνει ανεφάρμοστη ως προς την επίλυση της επίμαχης διαφοράς.

Γ. Σε περίπτωση πάντως που ο αρμόδιος δικαστής διστάσει να αναγνωρίσει ακόμη και το άμεσο εν ευρεία εννοία αποτέλεσμα του εδαφίου α', υποχρεούται σε τελική ανάλυση να προβεί σε σύμφωνη με το τελευταίο ερμηνεία των γενικών ρητρών και αόριστων νομικών εννοιών της εθνικής νομοθεσίας³⁹. Κατ' αποτέλεσμα, ο τρόπος εφαρμογής του αντιδιεθνούς κανόνα δικαίου στην εκάστοτε υπόθεση εργοδοτικής καταγγελίας πλησιάζει –στα όρια του επιτρεπτού και εντός του πλαισίου της γραμματικής του ερμηνείας– τις αξιολογήσεις που ενσωματώνει η κρίσιμη διάταξη του Χάρτη. Πάντως, έχει εύστοχα τονιστεί από μερίδα της θεωρίας ότι δεδομένου του self-executing χαρακτήρα της εν λόγω διάταξης, είναι επιβεβλημένη σε κάθε περίπτωση η ευθεία εφαρμογή της αρχής του βάσιμου λόγου απόλυσης που αυτή κατοχυρώνει, με την επιλογή έτσι της έμμεσης εφαρμογής της να μην αποτελεί ικανοποιητική λύση, καθώς δεν είναι σε θέση να παράσχει το επιβαλλόμενο από το κανονιστικό περιεχόμενο του εδαφίου α' επίπεδο προστασίας υπέρ των εργαζομένων⁴⁰.

2. Ως προς το εδάφιο β'

Α. Σε αντίθεση με το πρώτο εδάφιο, προβληματισμός έχει γεννηθεί κατά τα τελευταία έτη σχετικά με τον χαρακτήρα του εδαφίου β' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως διάταξης αυτοδύναμης εφαρμογής. Το ζήτημα αυτό τέθηκε εξαιτίας της γενικόλογης διατύπωσης της διάταξης η οποία επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη να προβλέψουν «επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση» (*«adequate compensation or other appropriate relief»*) υπέρ των απολυθέντων στις περιπτώσεις που δεν έχει τηρηθεί από τον εργοδότη η αρχή του βάσιμου λόγου απόλυσης. Πράγματι, από την πρώτη ανάγνωση της επίμαχης διάταξης δίνεται η εικόνα ότι δεν χαρακτηρίζεται από την υποδειγματική πληρότητα του εδαφίου α', καθώς δεν θεσπίζει με ακρίβεια τα συγκεκριμένα μέτρα στα οποία συνίσταται η επανόρθωση των απολυθέντων εργαζομένων, καταλείποντας – λιγότερο ή περισσότερο ευρέα – περιθώρια διακριτικής ευχέρειας υπέρ των εθνικών νομοθετών. Έχει έτσι υποστηριχθεί ότι από τη στιγμή που για την εφαρμογή της ρύθμισης αυτής απαιτείται να έχουν προηγουμένως ληφθεί – πρόσθετα της νομοθετικής κύρωσης – μέτρα εκτέλεσης σε επίπεδο εθνικής έννομης τάξης, η διάταξη στερείται άμεσου αποτελέσματος⁴¹. Ωστόσο, έπειτα από προσεχτική

³⁹ Για την άποψη αυτή βλ. αναλυτικά με την εκεί επιχειρηματολογία ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟ, Η ελαττωματική καταγγελία και οι συνέπειές της, 2022, σ. 117. Υπέρ της παραγωγής έμμεσου αποτελέσματος εκ του άρθρου 24 εδάφιο α' Α.Ε.Κ.Χ. έχει ταχθεί και ο ΖΕΡΑΕΛΗΣ (σε Εργατικό Δίκαιο – Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις, 2022, σ. 1424), ο οποίος δεν φαίνεται να έχει τοποθετηθεί ρητά για το αν η διάταξη αναπτύσσει άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα.

⁴⁰ Έτσι η ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1316. Για τις αρμοδιότητες που έχει ο Έλληνας δικαστής σε περίπτωση που κατά την εκδίκαση ορισμένης διαφοράς διαπιστώσει την αντίθεση του εθνικού δικαίου της καταγγελίας προς το άρθρο 24 εδάφιο α' Α.Ε.Κ.Χ., βλ. αναλυτικά ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σσ. 517-522.

⁴¹ Η προσέγγιση αυτή είχε αρχικά υιοθετηθεί από τον γαλλικό Άρειο Πάγο στις γνωμοδοτήσεις που εξέδωσε στις 17.07.2019 και έπειτα ακολουθήθηκε και από τις αποφάσεις κοινωνικού του τμήματος. Με το Ακυρωτικό συντάχθηκε και μεγάλη μερίδα των γαλλικών Εφετειών, όπως θα καταδειχθεί κατωτέρω υπό IV.B. Από την ελληνική δε έννομη τάξη, το άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα του εδαφίου β' έχουν απορρίψει ρητά, δυνάμει του εν λόγω επιχειρήματος, οι ΓΑΒΑΛΑΣ, ΕΕργΔ, 2021, σ. 792· ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1316. Ανωτέρω βέβαια έγινε παραπομπή (υποσ. 37) στους συγγραφείς που αναγνωρίζουν το άμεσο αποτέλεσμα του εδαφίου α' του άρθρου 24, ορισμένοι εκ των οποίων δεν έχουν – μέχρι στιγμής τουλάχιστον – τοποθετηθεί ξεκάθαρα για το εδάφιο β'. Ωστόσο, δεν θα μπορούσε να συναχθεί το εξ αντιδιαστολής συμπέρασμα ότι οι θεωρητικοί αυτοί απορρίπτουν την εκδικασιμότητα του τελευταίου, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη του γεγονότος ότι οι σχετικές μελέτες είχαν δημοσιευτεί πριν την ανακίνηση της συζήτησης για τις συνέπειες της αδικαιολόγητης απόλυσης, δηλ. πριν από τη θέση σε ισχύ του άρθρου 66 ν. 4808/2021. Ως προς τη στάση της ελληνικής νομολογίας, βλ. αναλυτικά κατωτέρω υπό IV.A.

μελέτη των επιχειρημάτων της ανωτέρω προσέγγισης, παρατηρείται ότι είναι δυνατή η υποστήριξη βάσιμου αντιλόγου.

Β. Καταρχάς, σε ό,τι αφορά τη μεγάλη έκταση του περιθωρίου εκτίμησης που υποστηρίζεται πως εναπόκειται στα συμβαλλόμενα κράτη κατά τη ρύθμιση των κυρώσεων της αδικαιολόγητης απόλυσης, επισημαίνεται ότι θα ήταν αρκετά επικίνδυνο να θεωρηθεί το εν λόγω στοιχείο ως αυτοτελές κριτήριο για την ανάπτυξη ή μη άμεσου αποτελέσματος εκ μέρους μίας διάταξης. Τα αναγνωρισμένα από τη θεωρία του διεθνούς δικαίου κριτήρια είναι δύο και αντιστοιχούν στη βούληση των συντακτών της διεθνούς συνθήκης για ίδρυση δικαιωμάτων υπέρ των ιδιωτών και στη σαφή και απροϋπόθετη διατύπωση της κρίσιμης διάταξης. Ο παράγοντας λοιπόν της έκτασης της διακριτικής ευχέρειας πρέπει απλώς να συνεκτιμάται από κοινού με άλλα στοιχεία στο πλαίσιο εξέτασης της συνδρομής του αντικειμενικού κριτηρίου και να μην λειτουργεί αυτοτελώς⁴².

ι) Υπό ενδελεχή εξέταση πρέπει να τεθεί έτσι η γραμματική διατύπωση της διάταξης του εδαφίου β'. Παρατηρείται σχετικώς ότι παρά την αρχική εντύπωση οι χρησιμοποιούμενοι όροι δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως ιδιαίτερα ανακριβείς και απροσδιόριστοι, ώστε να αποκλείεται το άμεσο αποτέλεσμα της διάταξης. Ειδικότερα, ο όρος της «επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης» δεν μπορεί να θεωρηθεί αόριστη νομική έννοια σαν κι αυτές που περιλαμβάνονται σε άλλα άρθρα του Α.Ε.Κ.Χ., τα οποία κατοχυρώνουν «κλασικά» κοινωνικά δικαιώματα, όπως είναι π.χ. το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες στην ανεξαρτησία, την κοινωνική ένταξη και τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή (άρθρο 15), το δικαίωμα της οικογένειας (άρθρο 16) και των παιδιών και των νέων στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία (άρθρο 17), το δικαίωμα των ηλικιωμένων στην κοινωνική προστασία (άρθρο 23) και το δικαίωμα στην προστασία κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού (άρθρο 30). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τα συμβαλλόμενα κράτη καλούνται να λάβουν γενικώς όλα τα «κατάλληλα και αναγκαία μέτρα», με σκοπό τη διασφάλιση των επιμέρους δικαιωμάτων. Κατ' αποτέλεσμα, οι εθνικοί νομοθέτες απολαμβάνουν πράγματι ευρύτατη διακριτική ευχέρεια κατά τον προσδιορισμό των ειδικών μέτρων που επιλέγουν να λάβουν για την επίτευξη του επιδιωκόμενου κοινωνικού σκοπού.

Κάτι τέτοιο όμως δεν φαίνεται να ισχύει ως προς το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 24 εδάφιο β' του Χάρτη, το οποίο καμία σχέση δεν έχει με την άσκηση κρατικής μέριμνας και την απονομή κοινωνικών παροχών, αλλά αντίθετα καθορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται σε περίπτωση παραβίασης εκ μέρους του εργοδότη του πρωτογενή κανόνα δικαίου που θέτει το εδάφιο α'⁴³. Εξειδικεύει δε σε έναν βαθμό το περιεχόμενο των συνεπειών αυτών, καθώς κάνει λόγο για επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση των αδικώς απολυθέντων και όχι για υποχρέωση ανάληψης εκ μέρους των κρατών κάθε είδους μέτρου που κρίνουν αναγκαίο και πρόσφορο⁴⁴. Το μέτρο πρέπει να συνίσταται συγκεκριμένα στην αποζημίωση αθέμιτης απόλυσης ή σε άλλης φύσης επανόρθωση στο πλαίσιο σαφώς των κυρώσεων που είθισται να υιοθετεί το δίκαιο της καταγγελίας κάθε σύγχρονου κοινωνικού κράτους δικαίου, ήτοι στην επαναπασχόληση των απολυθέντων εργαζομένων.

⁴² Σύμφωνη και η NIVARD, L'obscur clarté du rejet de l'effet direct de l'article 24 de la Charte sociale européenne révisée, Droit Social, 2019, σ. 797. Κριτική έναντι του κριτηρίου της διακριτικής ευχέρειας έχει ασκηθεί ενδεικτικά και από τους ICARD, Avis relatifs au barème Macron: la stratégie du flou, Semaine Sociale Lamy, 2019, no 1871· MOULY, Le barème Macron inopportunément renforcé par la chambre sociale de la Cour de cassation, Droit Social, 2023, σ. 733 επ.· ROBIN-OLIVIER, Le refus de l'assemblée plénière de la Cour de cassation de prendre part au développement du droit du travail international, Droit Social, 2019, σ. 799 επ.

⁴³ Η σκέψη αυτή έχει εκφραστεί σε ό,τι αφορά βέβαια το εδάφιο α' από τον ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 901.

⁴⁴ Έτσι και ο MOULY, Droit Social, 2023, σ. 733 επ. Τη θέση αυτή φαίνεται πως έχει υποστηρίξει ως προς την έννοια της «επαρκούς αποζημίωσης» του – πρότυπου του εδαφίου β' – άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 και η SCHMITT, Les avis d'assemblée plénière du 17 juillet 2019 ou l'occasion manquée d'une (re)conceptualisation du contrôle de conventionnalité, Revue de droit du travail, 2019, σ. 699 επ., η οποία υπογραμμίζει ότι «ο προσδιορισμός "επαρκής" αναφέρεται στην κατάσταση ενός συγκεκριμένου απολυμένου εργαζομένου και όχι στα γενικά εθνικά μέτρα εφαρμογής».

Συνάγεται λοιπόν από τις ανωτέρω παρατηρήσεις και την αντιπαράθεση του όρου του εδαφίου β' με το πράγματι ασαφές περιεχόμενο άλλων διατάξεων του Χάρτη που στερούνται εύλογα εκδικασιμότητας ότι η γραμματική διατύπωση του επίμαχου εδαφίου δεν είναι ικανή από μόνη της να αποκλείσει την ιδέα ευθείας αναγνώρισης του σχετικού δικαιώματος υπέρ των εργαζομένων⁴⁵. Βέβαια, η αναγνώριση αυτή προϋποθέτει την παρέμβαση ορισμένου οργάνου, χωρίς όμως να είναι απαραίτητο το όργανο αυτό να ταυτίζεται με τον εσωτερικό νομοθέτη. Μπορεί δηλ. η περαιτέρω εξειδίκευση των κυρώσεων της αβάσιμης απόλυσης να πραγματοποιηθεί από τους κοινωνικούς εταίρους και ιδίως από το αρμόδιο δικαστήριο στο οποίο επαφίεται ένα περιθώριο εκτίμησης, όμως μόνο αναφορικά με το είδος του προκρινόμενου για την εκάστοτε περίπτωση μέτρου και το ύψος της επιδικαστέας αποζημίωσης. Σε καμία λοιπόν περίπτωση, δεν αμφισβητείται η δέσμευση του εθνικού δικαστή που απορρέει από το κανονιστικό περιεχόμενο του εδαφίου β', προκειμένου να καταλήξει σε μία λύση που θα αποκαθιστά πλήρως την προκληθείσα στον εργαζόμενο ζημία και θα επιτελεί παράλληλα και αποτρεπτική λειτουργία έναντι του εργοδότη. Έτι περισσότερο, ούτε η εκπλήρωση της εν λόγω υποχρέωσης τελεί υπό ορισμένη αίρεση ή προϋπόθεση.

ii) Εκτός αυτού όμως, ακόμη κι αν δεν υιοθετηθεί η προεκτεθείσα συλλογιστική, αλλά αντίθετα θεωρηθεί πράγματι ανακριβής και αόριστη η διατύπωση του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., και πάλι δεν πρέπει να απορριφθεί άνευ ετέρου το άμεσο αποτέλεσμα της διάταξης. Και τούτο, καθώς η θεωρούμενη ως ασαφής διατύπωση μίας διάταξης του Χάρτη δεν διαδραματίζει τον πλέον κρίσιμο ρόλο, εφόσον το κανονιστικό της περιεχόμενο έχει εξειδικευτεί από το ερμηνευτικό έργο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι δυνατή η άμεση εφαρμογή της από τον εθνικό δικαστή χωρίς προηγούμενη νομοθετική παρέμβαση⁴⁶. Επισημαίνεται συναφώς ότι η Ε.Ε.Κ.Δ. έχει καταφέρει στα τόσα χρόνια λειτουργίας της να προσδιορίσει με μεγάλη ακρίβεια – μέσω των Συμπερασμάτων και των αποφάσεών της – τόσο την έκταση των δικαιωμάτων που ιδρύονται υπέρ των ιδιωτών όσο και το εύρος των θετικών υποχρεώσεων που επιβάλλονται στα συμβαλλόμενα κράτη από τις διατάξεις του Α.Ε.Κ.Χ., ανεξαρτήτως μάλιστα της διατύπωσής τους. Αποτελεί δε κοινό τόπο στους κόλπους του διεθνούς δικαίου ότι η εν λόγω «δικαιοπλαστική» λειτουργία της Επιτροπής –σαφώς ενισχυμένη μετά την εισαγωγή της διαδικασίας συλλογικών προσφυγών– έχει οδηγήσει πράγματι στην εξατομίκευση ορισμένων τουλάχιστον κοινωνικών δικαιωμάτων του Χάρτη, καθώς ερμηνεύονται ως ιδρύοντα ατομικά υποκειμενικά δικαιώματα⁴⁷.

Ερωτάται λοιπόν εάν οι ανωτέρω παρατηρήσεις επιβεβαιώνονται ειδικότερα και ως προς το δικαίωμα του εδαφίου β' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. Συνάγεται σχετικώς ότι το κανονιστικό περιεχόμενο της εν λόγω διάταξης έχει υποστεί τόσο ενδελεχή ερμηνευτική επεξεργασία από την Ε.Ε.Κ.Δ., με αποτέλεσμα να έχει

⁴⁵. Έτσι και η NIVARD, *Droit Social*, 2019, σ. 792, η οποία βέβαια καταλήγει στο συμπέρασμα της απόρριψης του άμεσου αποτελέσματος της εν λόγω διάταξης.

⁴⁶. Έτσι και οι AKANDJI-KOMBE, σε: Akandji-Kombé, *L'homme dans la société internationale*, σ. 16· Ο ΙΔΙΟΣ, *L'application de la Charte sociale européenne: la mise en oeuvre de la procédure de réclamations collectives*, *Droit Social*, 2000, σ. 888· BENELHOCINE, *The European Social Charter*, 2012, σ. 91· BRILLAT, Ο ευρωπαϊκός κοινωνικός χάρτης και ο έλεγχος της εφαρμογής του, σε: Αλιπράντης (επιμ.), *Τα κοινωνικά δικαιώματα σε υπερεθνικό επίπεδο ανά τον κόσμο*, σσ. 62-63· NIVARD, *La justiciabilité des droits sociaux fondamentaux*, σ. 265. Εντύπωση μάλιστα προκαλεί το γεγονός ότι το εν λόγω επιχείρημα είχε προβληθεί εκ μέρους της θεωρίας ήδη από το 1980, 15 ολόκληρα χρόνια πριν την υιοθέτηση του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου για τις συλλογικές προσφυγές. Πρβλ. WIEBRINGHAUS, *Les effets de la Charte Sociale européenne en droit interne*, σε: Gamillscheg ... [et al.] (eds), *In Memoriam sir Otto Kahn-Freund*, 1980, σ. 758. Τούτο δεν ισχύει μόνο για τις διατάξεις του Ε.Κ.Χ., αλλά και για τις λιγότερο ακριβείς της Ε.Σ.Δ.Α. που αναπτύσσουν κατά κοινή ομολογία άμεσο αποτέλεσμα, ακριβώς λόγω της ερμηνευτικής επεξεργασίας που έχουν τύχει από το Ε.Δ.Δ.Α. Πρβλ. EVJU, *Nordic Journal of Human Rights*, 2010, σσ. 407-408.

⁴⁷. Πρόκειται ειδικότερα για τις διατάξεις των άρθρων 1 παρ. 2, 4 παρ. 2-5, 6 παρ. 3-4, 7, 17, 19 παρ. 6 και 8, 20, 24, 25, 28 και 31 παρ. 1 Α.Ε.Κ.Χ. Βλ. BECKER, σε: *Max Planck Encyclopedia of International Law*, αριθμ. περιθ. 36· GORI, σε: De Burca / De Witte (eds), *Social Rights in Europe*, σσ. 82-83. Βλ. και SCHEININ, *Economic and Social Rights as Legal Rights*, σε: Eide / Krause / Rosas (eds), *Economic, Social and Cultural Rights*, 1995, σ. 53 επ. που υποστηρίζει ότι παρά τη μη ακριβή διατύπωσή της, η διάταξη του άρθρου 13 παρ. 1 Ε.Κ.Χ. έχει ερμηνευτεί με τέτοιο τρόπο από την Επιτροπή, ώστε να προκύπτει ένα γνήσιο και εκδικάσιμο δικαίωμα στην ιατρική και κοινωνική περίθαλψη.

αποσαφηνιστεί πλήρως η προβλεπόμενη έννοια της «επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης» που έχει «κατηγορηθεί» ως γενικόλογη. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή με σταθερά βήματα έχει παγίώσει εδώ και μία τουλάχιστον δεκαετία τη «νομολογία» της αναφορικά με την ερμηνεία του εδαφίου β' για τις κυρώσεις της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης⁴⁸. Κινούμενη έτσι στην κατεύθυνση που υποδεικνύει η αντίστοιχη διάταξη-πρότυπο του άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 και οι σχετικές θέσεις της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων της Δ.Ο.Ε. για την Εφαρμογή των Συμβάσεων και των Συστάσεων⁴⁹, η Ε.Ε.Κ.Δ. έχει καταστήσει πλήρως ξεκάθαρο ότι ο όρος της «άλλης κατάλληλης επανόρθωσης» ταυτίζεται αναμφίβολα με το μέτρο της επαναπασχόλησης των απολυθέντων εργαζομένων⁵⁰. Έτι περισσότερο, έχει καθορίσει και την αξιολογική ιεραρχία υπό την οποία τελούν οι συνέπειες της αθέμιτης απόλυσης, προκρίνοντας ρητά και με επίκληση εύστοχων επιχειρημάτων την επαναπασχόληση έναντι του αποζημιωτικού συστήματος⁵¹. Σύμφωνα με την Επιτροπή, η αποζημίωση πρέπει να επιδικάζεται από τα εθνικά δικαστήρια μόνο κατ' εξαίρεση, εφόσον η επαναπασχόληση του απολυθέντος είναι ανέφικτη στη συγκεκριμένη περίπτωση είτε λόγω αντίθετης βούλησης του τελευταίου είτε λόγω αντικειμενικής αδυναμίας της εργοδοτικής επιχείρησης.

Συνεπώς, ακόμη κι αν θεωρηθεί ότι η φραστική διατύπωση του εδαφίου β' δεν είναι επαρκώς ορισμένη, δεν είναι δυνατή η απόρριψη του άμεσου αποτελέσματος της διάταξης έπειτα από τη μελέτη της συναφούς «νομολογίας» της Ε.Ε.Κ.Δ., η οποία έχει εκδώσει μάλιστα ήδη τέσσερις κρίσιμες αποφάσεις για την ερμηνεία του εν λόγω εδαφίου, προσδιορίζοντας με σαφήνεια τόσο το είδος των επιβαλλόμενων από την τελευταία συνεπειών όσο και τις προϋποθέσεις υπέρσχυσης της καθεμίας εξ αυτών, αλλά και τα ειδικότερα κριτήρια που πρέπει να πληρούν ώστε να διασφαλίζεται η επάρκεια της αποκατάστασης της ζημίας του απολυθέντος⁵². Κατόπιν λοιπόν των ανωτέρω, δεν μπορεί να γίνεται πλέον λόγος για διακριτική ευχέρεια των εθνικών νομοθετών κατά τη ρύθμιση των κυρώσεων της αδικαιολόγητης απόλυσης, καθώς το πλαίσιο εντός του οποίου οφείλουν αυτοί να κινηθούν είναι σαφώς προσδιορισμένο⁵³. Τα δε εθνικά δικαστήρια έχουν την ελευθερία να επιβάλουν τη συγκεκριμένη κύρωση που κρίνεται ως η καταλληλότερη σε κάθε δεδομένη περίπτωση απόλυσης ενόψει και των ειδικών της χαρακτηριστικών, ωστόσο και αυτά πρέπει να κινούνται αυστηρά εντός του κανονιστικού πλαισίου που έχει διαμορφώσει η Επιτροπή. Εξάλλου, ο βαθμός αυτός ελευθερίας εντάσσεται σε καθαυτό το περιεχόμενο της δικαστικής εξουσίας και δικαιολογείται από την αρχή διάκρισης των λειτουργιών αλλά και από τις εγγυήσεις της ανεξαρτησίας των δικαστών, ισχύει δε

⁴⁸. Για τη «νομολογία» αυτή, βλ. αναλυτικά με τις εκεί παραπομπές ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Η συστηματική αξιολόγηση της συμβατότητας του εθνικού δικαίου της καταγγελίας με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς τις έννομες συνέπειες της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης, ΕΕργΔ, 2024, σ. 618 επ., 632 επ.

⁴⁹. Για τη σχέση του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. με τη Δ.Σ.Ε. 158/1982, βλ. την παρ. 86 εδάφιο α' της επεξηγηματικής του Χάρτη έκθεσης. Πρβλ. και ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 481, υποσ. 19. Για την ερμηνευτική ανάλυση του επίμαχου άρθρου 10 της Σύμβασης της Δ.Ο.Ε., πρβλ. ILO, Protection against unjustified dismissal, General Survey on the Termination of Employment Convention (No 158) and Recommendation (No 166) 1982, International Labour Conference, 82nd Session 1995, Report III (Part 4b), παρ. 218 επ.

⁵⁰. Βλ. σχετικώς Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights, 2018, σ. 206· Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights – Appendix, Relevant Abstracts, Decisions and Conclusions of the European Committee of Social Rights, 2018, παρ. 1224-1225, 1227, σσ. 278-279.

⁵¹. Πρβλ. τη σκέψη 55 της απόφασης της Ε.Ε.Κ.Δ. της 31^{ης}.01.2017 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 106/2014 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «Finnish Society of Social Rights» κατά Φινλανδίας· Συμπεράσματα 2020, Αλβανία και Μαυροβούνιο·2016, Φινλανδία, Βουλγαρία και Ρουμανία·2012, Αλβανία, Φινλανδία, Ολλανδία και Σερβία.

⁵². Πρόκειται για τις αποφάσεις της Ε.Ε.Κ.Δ. της 31^{ης}.01.2017 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 106/2014 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «Finnish Society of Social Rights» κατά Φινλανδίας· της 11^{ης}.02.2020 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 158/2017 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL)» κατά Ιταλίας· της 26^{ης}.09.2022 επί της ουσίας των υπ' αριθμ. 160 και 171/2018 συλλογικών προσφυγών των οργάνωσεων «Confédération Generale du Travail Force Ouvrière (CGT- FO)» και «Confédération generale du travail (CGT)» κατά Γαλλίας· της 30^{ης}.11.2022 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 175/2019 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «Syndicat CFDT de la métallurgie de la Meuse» κατά Γαλλίας.

⁵³. Έτσι, τελείως ενδεικτικά, και ο SACHS, La conventionnalité du plafonnement des indemnités de licenciement injustifié: des avis peu convaincants, Recueil Dalloz, 2019, σ. 1916 επ.

και σε κάθε περίπτωση ερμηνείας και εφαρμογής εκ μέρους τους ακόμη και κανόνων του εσωτερικού δικαίου.

Συμπερασματικά, δεν μπορεί να υποστηριχθεί πειστικά η θέση ότι δεν πληρούνται το αντικειμενικό κριτήριο του άμεσου αποτελέσματος του εδαφίου β' λόγω ασαφούς διατύπωσης ή αναγνώρισης ευρείας διακριτικής ευχέρειας στα συμβαλλόμενα κράτη. Η κρίση αυτή θα παραγνώριζε επικίνδυνα το σημαντικότερο ερμηνευτικό και «δικαιοπλαστικό» έργο της Επιτροπής.

iii) Σε κάθε περίπτωση, έχει εύστοχα υποστηριχθεί από μια μικρή μερίδα της ελληνικής θεωρίας η άποψη ότι οι διατάξεις του Α.Ε.Κ.Χ. υπάγονται σε μία ιδιαίτερη ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ διατάξεων αυτοδύναμης και μη αυτοδύναμης εφαρμογής, οι οποίες επιβάλλουν μεν υποχρεώσεις στα συμβαλλόμενα κράτη για την επιδίωξη ορισμένου αντικειμενικού σκοπού, ενώ παράλληλα αναγνωρίζουν και άμεσα δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών⁵⁴. Τούτο επιβεβαιώνεται και ως προς το εδάφιο β' του άρθρου 24, το οποίο επιβάλλει στα κράτη την υποχρέωση λήψης όλων των αναγκαίων μέτρων, με σκοπό την αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος των αδικώς απολυθέντων σε πλήρη αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από την αδικαιολόγητη απόλυσή τους και ταυτόχρονα ιδρύει άμεσα και ευθέως υπέρ των εργαζομένων το δικαίωμα να αξιώσουν την ανωτέρω αποκατάσταση. Συνεπώς, σε περίπτωση που ο εσωτερικός νομοθέτης δεν έλαβε καν μέτρα για την εξειδίκευση του δικαιώματος αυτού ή έλαβε μεν μέτρα αλλά δεν θεωρούνται επαρκή, τότε καθίσταται αναγκαία η παρέμβαση του εθνικού δικαστή, ώστε να εφαρμοστεί στην πράξη το κατοχυρωμένο από το εδάφιο β' δικαίωμα.

Προϋπόθεση βέβαια για την άμεση εφαρμογή οποιασδήποτε διάταξης του Α.Ε.Κ.Χ. είναι να προκύπτουν από τη διατύπωσή της, ακόμη κι αν θεωρηθεί ασαφής, επαρκή στοιχεία για τη θεμελίωση των επίμαχων αξιώσεων των εργαζομένων. Το στοιχείο αυτό πληρούται εν προκειμένω, δεδομένης της ευρείας «νομολογιακής» επεξεργασίας του εδαφίου β' από την Ε.Ε.Κ.Δ. Σε αυτές τις περιπτώσεις λοιπόν, κρίσιμος είναι ο ρόλος των εθνικών δικαστηρίων, προκειμένου να μην αποκλειστεί η εκδικασιμότητα του τελευταίου εξαιτίας της αξιολόγησης ορισμένου όρου της ως ανακριβούς, αλλά αντίθετα να πραγματοποιηθεί από τη δικαστική τουλάχιστον εξουσία το επιδιωκόμενο από τους συντάκτες του Α.Ε.Κ.Χ. επίπεδο προστασίας υπέρ των απολυθέντων εργαζομένων, δεδομένης της νομοθετικής αδράνειας ή της πλημμέλειας του εσωτερικού νομοθέτη κατά την εκπλήρωση της διεθνούς δικαίου υποχρέωσής του.

Γ. Από την ανωτέρω επιχειρηματολογία συνάγεται κατά την άποψη μας ότι δεν υφίσταται κανένας λόγος που να δικαιολογεί την απόρριψη του – οριζόντιου μάλιστα – άμεσου εν στενή εννοία αποτελέσματος του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. Ο προβληματισμός που ανέκυψε κατά τα τελευταία έτη είναι εύλογος, ιδίως αν συγκρίνει κανείς το γράμμα της εν λόγω διάταξης προς το εδάφιο α' που αποτελεί αναμφίβολα self-executing διάταξη. Ωστόσο, κατόπιν αναλυτικής εξέτασης της διατύπωσης του εδαφίου αυτού και συνεκτίμησης άλλων παραγόντων, όπως είναι η αναπτυχθείσα επ' αυτού «νομολογία» της Ε.Ε.Κ.Δ., σε συνδυασμό με τις εύστοχες θέσεις που έχουν υποστηριχθεί για το ζήτημα της εκδικασιμότητας των διατάξεων του Χάρτη, δεν μπορεί παρά να καμφθεί κάθε αμφιβολία και να γίνει δεκτό ότι το εδάφιο β' αναγνωρίζει υποκειμενικό δικαίωμα υπέρ των εργαζομένων που έχουν απολυθεί χωρίς βάσιμο λόγο.

Εξάλλου, δεν πρέπει να παροράται ότι το δικαίωμα σε επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το δικαίωμα του πρώτου εδαφίου περί την ανάγκη συνδρομής βάσιμου λόγου απόλυσης, αποτελώντας μία αδιάσπαστη ενότητα, με τρόπο που η ανεπαρκής προστασία του πρώτου να εμποδίζει την αποτελεσματική προστασία του δεύτερου κι έτσι να μην επιτυγχάνεται το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα⁵⁵. Πράγματι, αν απορριφθεί η υποκειμενική εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα

⁵⁴. Η εν λόγω άποψη έχει προταθεί γενικώς για ορισμένες διεθνείς συνθήκες, ιδίως Διεθνείς Συμβάσεις της Δ.Ο.Ε. από την ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Οι Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας στην ελληνική έννομη τάξη, σ. 116. Σύμφωνη ως προς την ένταξη του Α.Ε.Κ.Χ. στην εν λόγω ενδιάμεση κατηγορία η ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΕΕργΔ, 2013, σ. 150.

⁵⁵. Για τη σχέση μεταξύ των δύο εδαφίων του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., βλ. την παρ. 84 της επεξηγηματικής του Χάρτη έκθεσης. Πρβλ. επίσης, αντί άλλων, ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 614 επ.

του δικαιώματος των απολυθέντων προς αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας, η υποχρέωση του εργοδότη να τηρεί την αρχή της αντικειμενικά αδικαιολόγητης απόλυσης μένει κενή περιεχομένου, παρότι δύναται ο εργαζόμενος να την επικαλεστεί ενώπιον των εσωτερικών δικαστηρίων. Διασφαλίζεται έτσι ο ακρογωνιαίος λίθος στον οποίο στηρίζεται το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. στο σύνολό του⁵⁶, με αποτέλεσμα το δικαίωμα να μην απολύεται κανείς χωρίς να συντρέχει αντικειμενικός προς τούτο λόγος να παραμένει ένα θεωρητικό και μόνο δικαίωμα, σε αντίθεση με τις επιταγές της πάγιας νομολογίας της Ε.Ε.Κ.Δ. που απαιτεί από τα κράτη να λαμβάνουν κάθε δυνατό μέτρο για την αποτελεσματική πραγμάτωση των προβλεπόμενων στον Χάρτη δικαιωμάτων⁵⁷.

Δ. Η δε παρατήρηση που υποβλήθηκε σχετικά με το εδάφιο α' ισχύει και ως προς το εδάφιο β'. Εάν δηλ. ένα εθνικό δικαστήριο δεν κάνει το βήμα να ξεπεράσει τις ενστάσεις του για τη διαφορετική τάχα νομική φύση και την κατωτερότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων και – στηριγμένο σε επιχειρήματα περί γενικόλογης γραμματικής διατύπωσης της διάταξης – αρνηθεί να αναγνωρίσει την ανάπτυξη εκ μέρους της άμεσου αποτελέσματος, δεν σημαίνει και πάλι ότι αποκλείεται η δικαιοδοτική της εφαρμογή. Ο δικαστής υποχρεούται να αναγνωρίσει την κανονιστική έστω εκδικασιμότητα του δικαιώματος του εδαφίου β', ελέγχοντας τη συμβατότητα των πράξεων του εθνικού δικαίου και σε τελευταία ανάλυση να αξιοποιήσει τις αξιολογήσεις της επίμαχης διάταξης κατά τη συγκεκριμενοποίηση των γενικών ρητρών του ιδιωτικού δικαίου⁵⁸.

Πρέπει τέλος να επισημανθεί ότι ανεξάρτητα από τον χαρακτήρα αυτοδύναμης ή μη εφαρμογής των προβλέψεων των εδαφίων α' και β' του άρθρου 24, αναγκαία ήταν (και εξακολουθεί να είναι) η θέσπιση στην εσωτερική έννομη τάξη ενός πλήρους και συνεκτικού νομοθετήματος για τη ρύθμιση του εργοδοτικού δικαιώματος καταγγελίας, έπειτα από την κύρωση του Α.Ε.Κ.Χ. με τον ν. 4359/2016⁵⁹. Και τούτο, δεδομένου του νομολογιακού χαρακτήρα του συστήματος προστασίας από την απόλυση που είχε διαμορφωθεί επί έτη και συνακόλουθα του γεγονότος ότι τόσο το ζήτημα της δικαιολόγησης της απόλυσης όσο και εκείνο των εννόμων συνεπειών της αδικαιολόγητης απόλυσης ρυθμιζόταν σχεδόν αποκλειστικά από γενικές ρήτρες και διατάξεις του Αστικού Κώδικα. Ως γνωστόν, η πρώτη απόπειρα νομοθετικής παρέμβασης πραγματοποιήθηκε με την εισαγωγή του άρθρου 48 ν. 4611/2019 το οποίο δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ, καθώς καταργήθηκε αναδρομικά τρεις μήνες μετά από το άρθρο 117 παρ. 2 ν. 4623/2019. Σήμερα δε το ισχύον καθεστώς διέπεται από το άρθρο 66 ν. 4808/2021 το οποίο επιχείρησε να προβεί σε ολοκληρωτική μεταρρύθμιση του καθεστώτος καταγγελίας⁶⁰. Το αν βέβαια οι νεοεισαχθείσες διατάξεις συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. και τη σχετική «νομολογία» της Ε.Ε.Κ.Δ. παραμένει αμφίβολο⁶¹.

⁵⁶. Για τη λειτουργία της αρχής του βάσιμου λόγου απόλυσης ως ακρογωνιαίου λίθου του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ., πρβλ., αντί άλλων, SCHMITT, Article 24 – The right to Protection in Cases of Termination of Employment, σε: Bruun ... [et al.] (επιμ.), The European Social Charter and the Employment Relation, 2017, σ. 422.

⁵⁷. Βλ. χαρακτηριστικά τη σκέψη 32 της απόφασης της Ε.Ε.Κ.Δ. της 8^{ης}.09.1999 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 1/1998 συλλογικής προσφυγής της οργάνωσης «International Commission of Jurists» κατά Πορτογαλίας.

⁵⁸. Είναι βέβαια αμφίβολο το κατά πόσο οι λύσεις αυτές μπορούν να φανούν πράγματι χρήσιμες στην περίπτωση του ελληνικού δικαίου και συγκεκριμένα σε ό,τι αφορά την κύρωση της επαναπασχόλησης των αδικώς απολυθέντων εργαζομένων. Βλ. σχετικώς ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 648 επ.

⁵⁹. Έτσι και οι ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1308· ΓΑΒΑΛΑΣ, ΕΕργΔ, 2022, σ. 1119 επ., ΖΕΡΔΕΛΗΣ, Εργατικό Δίκαιο, σ. 1424.

⁶⁰. Για την ενδελεχή ερμηνεία των προβλέψεων της διάταξης αυτής, βλ., αντί άλλων, τη μονογραφική ανάλυση του ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Η ελαττωματική καταγγελία.

⁶¹. Για τον έλεγχο συμβατότητας του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου με το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., βλ. αναλυτικά με τον εκεί υπομνηματισμό ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, ΕΕργΔ, 2024, σ. 630 επ., 642 επ.

V. Η νομολογία των δικαστηρίων των συμβαλλομένων κρατών σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

Δεν θα μπορούσε, τέλος, να παραλειφθεί η μνεία στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η προβληματική του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. από τη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων των συμβαλλομένων σε αυτό κρατών. Συγκεκριμένα, με το εν λόγω ζήτημα έχουν καταπιαστεί τα δικαστήρια της Ελλάδας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας.

Α. Σε ό,τι αφορά τα ελληνικά δικαστήρια, παρατηρείται ότι το θέμα αυτό απασχόλησε έντονα ιδίως κατά την περίοδο 2016-2019, έπειτα δηλ. από την κύρωση του Χάρτη έως και τη θέσπιση του άρθρου 48 ν. 4611/2019, στο πλαίσιο της αξιολόγησης της συμβατότητας του τότε ισχύοντος καθεστώτος της «αναιτιώδους» καταγγελίας με το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. Μοιρασμένα αρχικά σε δύο μεριές, ορισμένα πρωτοδικεία της χώρας τάχθηκαν υπέρ της ευθείας εισαγωγής στην ελληνική έννομη τάξη της αρχής του βάσιμου λόγου απόλυσης⁶², ενώ κάποια άλλα ισχυρίστηκαν ότι το εθνικό δίκαιο της καταγγελίας παρέμεινε αμετάβλητο, καθώς συμβάδιζε ήδη με τις απαιτήσεις της διάταξης⁶³. Η πρώτη μάλιστα νομολογιακή μερίδα αναγνώρισε ρητά ότι το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. αναπτύσσει στο σύνολό του άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα⁶⁴, δεχόμενη την ακριβή, σαφή και απαλλαγμένη αιρέσεων γραμματική του διατύπωση⁶⁵. Είναι βέβαια σαφές ότι το ενδιαφέρον του νομικού κόσμου της χώρας είχε επικεντρωθεί σχεδόν αποκλειστικά στο ζήτημα του «αναιτιώδους» χαρακτήρα της καταγγελίας στο εσωτερικό δίκαιο, με αποτέλεσμα η αποδοχή της υποκειμενικής εκδικασιμότητας να αφορούσε ουσιαστικά το εδάφιο α' της διάταξης και όχι το εδάφιο β'.

Η άλλη μερίδα των εθνικών δικαστηρίων, μεταξύ των οποίων και ο Άρειος Πάγος που με την έκδοση της – εν είδει *obiter dictum* – απόφασης υπ' αριθμ. 1512/2018 θεωρήθηκε ότι επέλυσε τη σχετική διχογνωμία⁶⁶, δεν έκανε καμία ρητή αναφορά στο ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος της επίμαχης διάταξης, αλλά προέβαλε άλλου είδους επιχειρήματα για τη στήριξη του υιοθετηθέντος σκεπτικού⁶⁷. Παρατηρείται πάντως ότι ορισμένες σχετικά πρόσφατες εφετειακές αποφάσεις απέρριψαν πράγματι την υποκειμενική εκδικασιμότητα του άρθρου, κρίνοντας ότι «η προβλεπόμενη από το άρθρο 24 ΑναθΕΚΧ (όσο και από το άρθρο 30 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ), προστασία από την αδικαιολόγητη απόλυση, δεν αποτελεί άμεσο εφαρμοστέο δίκαιο, το οποίο μπορούν να επικαλεστούν οι εργαζόμενοι ή οι εργοδότες για να θεμελιώσουν αγώγιμα δικαιώματα, αλλά απλώς στόχο της πολιτικής των συμβαλλομένων της ΕΕ, Κρατών»⁶⁸.

⁶². Βλ. ΜΠρΛασ. 17/2019, ΕΕργΔ 2019, σ. 431· ΜΠρΠειρ. 3220/2017, ΕΕργΔ 2017, σ. 1425 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ).

⁶³. Βλ. ΜΠρΑθ 2180, ΕΕργΔ 2019, σ. 420 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ)· ΜΠρΘεσσ 10675/2018, Αρμ 2018, σ. 268 (σχ. ΣΙΑΕΡΗ)· ΜΠρΘεσσ 19510/2017, ΕΕργΔ 2019, σ. 427 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ).

⁶⁴. Μνεία έγινε και στο έμμεσο αποτέλεσμα που σε κάθε περίπτωση παράγει η διάταξη, το δικαστήριο ωστόσο επεσήμανε ρητά και στις δύο υποθέσεις ότι κρίνει ως ορθότερη την ευθεία αναγωγή στο άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ.

⁶⁵. Όπως έχει μάλιστα επισημανθεί από μερίδα της θεωρίας (πρβλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1376), το Μονομελές Πρωτοδικείο Πειραιά υπήρξε το πρώτο ελληνικό δικαστήριο που έλαβε ρητά υπόψη συγκεκριμένα κριτήρια για να κρίνει εάν μία διάταξη του διεθνούς δικαίου, εν προκειμένω το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ., είναι αυτοδύναμη εφαρμογής ή όχι. Αντίθετη η ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σσ. 1316-1317, σύμφωνα με την οποία το δικαστήριο δεν εξέφρασε με ξεκάθαρο τρόπο τα κριτήρια που αξιοποίησε για την αποδοχή του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

⁶⁶. Δημοσιευμένη σε ΕΕργΔ, 2019, σ. 409 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ) = ΝοΒ 2019, σ. 1047 (σχ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ). Ομοίως και οι μεταγενέστερες αρεοπαγитικές αποφάσεις ΑΠ 366/2020, ΑΠ 521/2022 και πλέον πρόσφατα η ΑΠ 1561/2023, όλες δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁶⁷. Βλ. ενδεικτικά τις μεταγενέστερες της ΑΠ 1512/2018 αποφάσεις: ΜΕφΑθ 209/2022· ΜΕφΑθ 911/2021· ΜΕφΑθ 3734/2021, δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΜΕφΘεσσ 853/2020, Αρμ 2021, 803 (σχ. ΓΟΥΛΑ)· ΜΕφΘεσσ 14545/2019, Αρμ 2020, σ. 664 (σχ. ΓΟΥΛΑ)· ΜΠρΑθ 237/2019, ΕΕργΔ 2019, σ. 414 (σχ. ΤΣΙΜΠΟΥΚΗ)· ΜΠρΑθ 1427/2020, σ. 248 και 337/2021· ΜΠρΠειρ 1476/2021, δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁶⁸. Βλ. ΜΕφΑθ 4663/2022 και 3669/2021, ΜΕφΘεσσ 399/2020, ΜΕφΔωδεκ 229/2020, όλες δημοσιευμένες στην ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

Καμία μνεία δεν έγινε πάντως στα επιμέρους κριτήρια που τυχόν αξιοποίησαν τα συγκεκριμένα Εφετεία, προκειμένου να καταλήξουν στο συμπέρασμά τους.

Β. i) Εκτός όμως από τα δικαστήρια της Ελλάδας, με το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ασχολήθηκαν αναλυτικά και τα δικαστήρια της Γαλλίας. Συγκεκριμένα, το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας (Conseil d'État) αναγνώρισε ρητά με την απόφαση της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2014, τη λεγόμενη απόφαση Fischer, το άμεσο εν στενή εννοία αποτέλεσμα της διάταξης⁶⁹. Πρόκειται για μία ιδιαίτερα σημαντική απόφαση, λαμβανομένης υπόψη της παραδοσιακά συντηρητικής στάσης που τηρεί το Conseil d'État στο ζήτημα της εκδικασιμότητας των διατάξεων του Χάρτη⁷⁰, αλλά και άλλων διεθνών συνθηκών. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο δέχτηκε εν προκειμένω τη συνδρομή του υποκειμενικού κριτηρίου του άμεσου αποτελέσματος, κρίνοντας ορθώς ότι το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. δεν έχει ως μοναδικό στόχο τη διαρρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών, αλλά αντίθετα είναι ικανό να παραγάγει έννομα αποτελέσματα μεταξύ ιδιωτών χωρίς να απαιτείται περαιτέρω νομοθετική παρέμβαση.

Πάντως, όπως έχει εύστοχα επισημανθεί⁷¹, το Δικαστήριο ναι μεν δεν διέκρινε ως προς το ζήτημα της εκδικασιμότητας μεταξύ των δύο εδαφίων της διάταξης, ωστόσο από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης προκύπτει ότι η συγκεκριμένη διαφορά αφορούσε την εφαρμογή του εδαφίου α'. Η μεγάλη σημασία βέβαια της απόφασης Fischer συνίσταται στο ότι το Conseil d'État εφάρμοσε υποδειγματικά τα κριτήρια του άμεσου αποτελέσματος των διεθνών συνθηκών που είχε το ίδιο θεσπίσει ρητά δύο έτη νωρίτερα με την έκδοση της απόφασης της 12^{ης}.04.2012, γνωστή ως απόφαση *GISTI-Fapil*⁷². Πρόκειται για τα κριτήρια που δέχεται παγίως η θεωρία του διεθνούς δικαίου, ήτοι το υποκειμενικό και το αντικειμενικό κριτήριο. Το γαλλικό ΣτΕ είχε δε τονίσει ορθώς ότι μία διεθνής συνθήκη δεν στερείται ευθείας εφαρμογής από μόνο το γεγονός ότι το κείμενό της καθιστά πρωτίστως υπόχρεα τα συμβαλλόμενα κράτη, ήτοι από το γεγονός ότι επιβάλλει διακρατικές υποχρεώσεις, επισημαίνοντας παράλληλα – σε μία προσπάθεια ενδυνάμωσης του αντικειμενικού και απομείωσης του υποκειμενικού κριτηρίου – ότι εφόσον από το περιεχόμενο μίας διάταξης προκύπτει ότι δεν στοχεύει αποκλειστικά στη διαρρύθμιση διακρατικών σχέσεων και η εφαρμογή της είναι δυνατή χωρίς περαιτέρω κρατική παρέμβαση, πρέπει να γίνει δεκτό ότι παράγει άμεσα αποτελέσματα υπέρ των ιδιωτών⁷³.

ii) Τη γαλλική νομολογία απασχόλησε και πάλι το ζήτημα της εκδικασιμότητας του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. λίγα έτη αργότερα με την εισαγωγή του ν.δ. 1387/2017, δυνάμει του οποίου τροποποιήθηκαν οι διατάξεις του Κώδικα Εργασίας σχετικά με την αποζημίωση που οφείλεται επί απόλυσης που πραγματοποιείται χωρίς

⁶⁹. Απόφαση υπ' αριθμ. 358992, δημοσιευμένη στην ΤΝΠ Dalloz. Για έναν πρώτο σχολιασμό της απόφασης, βλ. ενδεικτικά AKANDJI-KOMBE, *Droit Social*, 2012, σ. 1014 επ.

⁷⁰. Βλ. ενδεικτικά την απόφαση Union des syndicates Solidaires Isère (υπ' αριθμ. 301014) της 2ας.10.2009. Για την απόρριψη του άμεσου αποτελέσματος (α) του άρθρου 4 παρ. 4 Ε.Κ.Χ., πρβλ. τις αποφάσεις *Ministre de l'économie et des Finances v. Valton et Crepeaux* της 20^{ης}.04.1984 (Recueil Lebon, σ. 148)· *Fédération des services CFDT* της 28^{ης}.01.1994 (Revue de Jurisprudence sociale 1994, σ. 480)· (β) των άρθρων 11 και 12 Ε.Κ.Χ., πρβλ. την απόφαση *J.-P. Raut* (υπ' αριθμ. 152417) της 15^{ης}.05.1995 (Recueil Lebon)· (γ) του άρθρου 1 Ε.Κ.Χ., πρβλ. την απόφαση *Christophe X.* (υπ' αριθμ. 249482) της 2ας.04.2004 (Recueil Lebon). Εντύπωση προκαλεί δε απόφαση του Διοικητικού Δικαστηρίου της Λυών, η οποία αρνήθηκε ότι η διάταξη του άρθρου 19 παρ. 6 Ε.Κ.Χ. παράγει άμεσο αποτέλεσμα, δέχτηκε όμως κάτι τέτοιο για την ίδια διάταξη του Παραρτήματος (απόφαση της 28^{ης}.05.1995, αδημοσίευτη σε περιοδικό). Για τη συναφή με τον Χάρτη νομολογία γενικότερα των γαλλικών δικαστηρίων, βλ., αντί άλλων, NIVARD, *L'effet directe de la Charte Sociale Européenne devant le juge administrative – Retour sur la question évolutive de l'effet direct des sources internationales*, RDLF, 2016, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://revuedlf.com/cedh/leffet-direct-de-la-charte-sociale-europeenne-devant-le-juge-administratif-retour-sur-la-question-evolutive-de-leffet-direct-des-sources-internationales/>· THN ΙΔΙΑ, *L'effet directe de la Charte Sociale Européenne devant les juridictions suprêmes françaises*, RDLF, 2012, διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://revuedlf.com/cedh/leffet-direct-de-la-charte-sociale-europeenne-article/>.

⁷¹. Βλ. ενδεικτικά ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1313.

⁷². Απόφαση υπ' αριθμ. 322326, δημοσιευμένη στην ΤΝΠ Dalloz. Για τον σχολιασμό της εν λόγω απόφασης, βλ., αντί άλλων, AKANDJI-KOMBE, *Droit Social*, 2012, σ. 1014 επ.· NIVARD, RDLF, 2016.

⁷³. Για την υιοθέτηση μίας «τελεο-συστηματικής» μεθόδου («méthode téléo-systématique») εκ μέρους του γαλλικού ΣτΕ κάνει λόγο η NIVARD (βλ. RDLF, 2016).

πραγματική και σοβαρή αιτία (*cause réelle et sérieuse*). Ειδικότερα, το εν λόγω νομοθέτημα μετέβαλε τον τρόπο υπολογισμού και το ύψος της αποζημίωσης αυτής, θεσπίζοντας παράλληλα και ανώτατα όρια στο επιδικαστέο ποσό, με αποτέλεσμα να προκαλέσει τριγμούς τόσο στην επιστήμη όσο και στη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων⁷⁴. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα που προβλήθηκαν, προκειμένου να καταστεί ανεφάρμοστη η επίμαχη κλίμακα αποζημίωσης – γνωστή και ως κλίμακα Μακρόν (*barème Macron*) –, συνίστατο στην παραβίαση εκ μέρους των νεοεισαχθεισών διατάξεων της απαίτησης περί επαρκούς αποζημίωσης, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 24 εδάφιο β' του Χάρτη αλλά και στο – αντίστοιχου περιεχομένου – άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982⁷⁵. Συνεπώς, τόσο οι θεωρητικές απόψεις που υποστηρίχθηκαν όσο και οι νομολογιακές θέσεις που υιοθετήθηκαν αφορούσαν το άμεσο αποτέλεσμα αποκλειστικά του εδαφίου β' και όχι του εδαφίου α' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.

Παρατηρείται σχετικώς ότι η συντριπτική πλειονότητα των γαλλικών πρωτοδικείων (*Conseils de Prud'hommes*), στηριζόμενη στην υποκειμενική εκδικασιμότητα του εδαφίου β' – είτε από μόνο του είτε σωρευτικά με το άρθρο 10 της Σύμβασης 158 – κατάφερε πράγματι να παραμερίσει την εφαρμογή των πλαφόν της αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης, κρίνοντας τις επίμαχες διατάξεις του εσωτερικού δικαίου ως αντίθετες προς τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας⁷⁶. Πρόκειται για ένα κύμα μαζικών αποφάσεων που τάχθηκαν υπέρ της ευθείας εφαρμογής του άρθρου 24 εδάφιο β' του Χάρτη, αποδεικνύοντας την τεράστια συμβολή που μπορεί να έχει ο τελευταίος στην αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων⁷⁷. Μερικές αποφάσεις μάλιστα έκαναν ρητή αναφορά στο άμεσο αποτέλεσμα που αναπτύσσει το εδάφιο αυτό καθώς και η συναφής «νομολογία» της Ε.Ε.Κ.Δ.⁷⁸, αποδεχόμενα ότι η τελευταία ναι μεν δεν είναι δικαστήριο, αποτελεί ωστόσο το αρμόδιο όργανο αυθεντικής ερμηνείας των διατάξεων του Α.Ε.Κ.Χ., με αποτέλεσμα η ερμηνεία αυτή να πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια κατά τον έλεγχο συμμόρφωσης των πράξεων του εθνικού δικαίου⁷⁹.

⁷⁴ Για μία ευσύνοπτη παρουσίαση της νομοθετικής τροποποίησης, βλ., τελείως ενδεικτικά, SACHS, *Recueil Dalloz*, 2019, σ. 1916 επ.; ΧΑΤΖΗΛΑΟΥ, Ι. Γαλλία: Αποζημίωση για αδικαιολόγητη καταγγελία της σύμβασης εργασίας στο γαλλικό εργατικό δίκαιο: πρόσφατες εξελίξεις, διαθέσιμο στον ιστότοπο: https://www.edeka.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=790:i-gallia-apozimiosi-gia-adikaiologiti-kataggelia-tis-symvasis-ergasias-sto-galliko-ergatiko-dikaio-prosfates-ekselikseis-konstantinas-xatzilaou-maitre-de-conferences-sto-panepistimio-cergy-pontoise-gallia&catid=2:uncategorised.

⁷⁵ Σε ό,τι αφορά δε τη συμφωνία της κλίμακας αποζημίωσης του ν.δ. 1387/2017 με το γαλλικό Σύνταγμα, σημειώνεται ότι είχε από νωρίς εκδοθεί η απόφαση της 21^{ης}.03.2018 του Συνταγματικού Συμβουλίου (*Conseil Constitutionnel*), με την οποία επιβεβαιώθηκε η συνταγματικότητα των νέων διατάξεων. Στη γαλλική έννομη τάξη ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων ανήκει αποκλειστικά στο Συνταγματικό Συμβούλιο, ενώ αντίθετα ο έλεγχος της συμβατότητάς τους προς τις κυρωθείσες διεθνείς πράξεις που δεσμεύουν το κράτος, απολαμβάνοντας κατά το άρθρο 55 Σ. υπερνομοθετική ισχύ, είναι διάχυτος και πραγματοποιείται από κάθε αρμόδιο για την εξέταση ορισμένης διαφοράς δικαστήριο ανεξαρτήτως βαθμού, υπό την εποπτεία φυσικά του Ακυρωτικού και του ΣτΕ. Πρβλ. ενδεικτικά SERVERIN / DALMASSO, *Quelle place pour les faits dans la mesure de l'effet des règles? Une autre interprétation in abstracto est possible*, *Droit social*, 2022, σ. 729 επ. Εξηγείται έτσι ο λόγος για τον οποίο οι κάτωθι αποφάσεις δεν αναφέρονται καν στο ζήτημα της συνταγματικότητας του τροποποιημένου άρθρου Λ.1235-3 του Κώδικα Εργασίας.

⁷⁶ Βλ. ενδεικτικά (με χρονολογική σειρά έκδοσης) τις αποφάσεις των εργατοδικείων της Τρουά της 13^{ης}.12.2018 (υπ' αριθμ. 18/00418)· της Λυών της 21^{ης}.12.2018 (υπ' αριθμ. 18/01238)· της Λυών της 19^{ης}.01.2019 (υπ' αριθμ. 15/01398)· της Ανζέρ της 17^{ης}.01.2019 (υπ' αριθμ. 18/00046)· της Γκρενόμπλ της 18^{ης}.01.2019 (υπ' αριθμ. 18/00989)· της Λυών της 22^{ας}.01.2019 (υπ' αριθμ. 18/00458)· της Αζάν της 5^{ης}.02.2019 (υπ' αριθμ. 18/00049)· της Λονγκζυμώ της 14^{ης}.06.2019 (υπ' αριθμ. 18/00391).

⁷⁷ Για ένα σχόλιο επί της νομολογίας των πρωτοβάθμιων δικαστηρίων της πρώτης περιόδου, πριν δηλ. από την έκδοση των γνωμοδοτήσεων του Ακυρωτικού, βλ. αναλυτικά Mouly, *L'inconventionnalité du barème: une question de proportionnalité?* *Droit Social* 2019, 234 επ. Βλ. και ROBIN-OLIVIER, *Droit Social*, 2019, σ. 799 επ.

⁷⁸ Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των εργατοδικείων της Λυών της 19^{ης}.01.2019 και της Λονγκζυμώ της 14^{ης}.06.2019.

⁷⁹ Βλ. σχετικώς PAPADOPOULOS, σε: Mola / Boggero / Costamagna (eds), *The European Social Charter Turns 60*, *European Papers* 2022, σ. 1584. Για το «ερμηνευτικό δεδikaσμένο» που παράγουν οι αποφάσεις της Ε.Ε.Κ.Δ. γενικώς, πρβλ. ενδεικτικά ΓΑΒΑΛΑ, ΕΕργΔ, 2016, σ. 138· ΤΟΝ ΙΔΙΟ, *Τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και η Ελλάδα*, ΕΕργΔ, 2015, σ. 708.

Δεδομένων των ανωτέρω νομολογιακών εξελίξεων, ο Άρειος Πάγος (Cour de cassation) γνωμοδότησε αρκετά σύντομα⁸⁰ ότι το άρθρο 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. δεν είναι άμεσα εφαρμόσιμο λόγω της ευρείας διακριτικής ευχέρειας που καταλείπει στους εθνικούς νομοθέτες για τη ρύθμιση των εννόμων συνεπειών της αδικαιολόγητης απόλυσης⁸¹. Την ίδια στιγμή όμως υποστήριξε ότι άμεσο αποτέλεσμα παράγει το – αντίστοιχο θεματικά και με σχεδόν πανομοιότυπη διατύπωση – άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982, προκαλώντας την εύλογη κριτική της θεωρίας⁸². Κατέληξε δε στο συμπέρασμα περί συμβατότητας των διατάξεων του ν.δ. 1387/2017 με τη Σύμβαση της Δ.Ο.Ε. Οι θέσεις αυτές πάντως δεν ακολουθήθηκαν από τα εργατοδικεία, η μεγαλύτερη μερίδα των οποίων εξακολούθησε να τηρεί την προεκτεθείσα στάση, εφαρμόζοντας ευθέως – είτε ρητά είτε σιωπηρά – το άρθρο 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ.⁸³

Μία σημαντική δε μερίδα των Εφετείων (Cours d'appel) της χώρας, με πρώτο εκείνο της Ρενς στην απόφαση της 25^{ης}.09.2019⁸⁴, δόμησαν μετά την έκδοση των ως άνω γνωμοδοτήσεων μία αρκετά ενδιαφέρουσα προσέγγιση, προκειμένου να παραμερίσουν την εφαρμογή της κλίμακας αποζημίωσης αδικαιολόγητης απόλυσης. Συγκεκριμένα, αφότου αποδέχονταν την – σε αφηρημένο επίπεδο – συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας με τους εφαρμοστέους διεθνείς κανόνες, έκριναν σε ένα δεύτερο *in concreto* επίπεδο την αντίθεση που προκαλούταν βάσει των πραγματικών περιστατικών της εκάστοτε υπόθεσης, ενόψει των οποίων έκριναν ότι η εφαρμογή των νέων διατάξεων για τα ανώτατα όρια της αποζημίωσης παραβίαζε δυσανάλογα τα δικαιώματα των συγκεκριμένων αδίκως απολυθέντων εργαζομένων⁸⁵. Παρατηρείται ωστόσο ότι τα Εφετεία εκείνα, που υιοθέτησαν την ανωτέρω συλλογιστική και επιδίκασαν εν τέλει ποσά αποζημίωσης υψηλότερα των προβλεπόμενων πλαφόν, στηρίχθηκαν αποκλειστικά στο άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982, καθώς έκριναν – σε συμφωνία προς τις σκέψεις του Ακυρωτικού – ότι το άρθρο 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. δεν παράγει άμεσο αποτέλεσμα στην εσωτερική έννομη τάξη⁸⁶. Από την άλλη, δευτεροβάθμια δικαστήρια που δέχτηκαν ότι στην επίδικη περίπτωση δεν υπήρξε δυσανάλογη παραβίαση των

⁸⁰. Βλ. τις γνωμοδοτήσεις της 17^{ης}.07.2019 υπ' αριθμ. 15012 και 15013. Για τον σχολιασμό τους, βλ. τελείως ενδεικτικά SACHS, Recueil Dalloz, 2019, σ. 1916 επ.· SCHMITT, Revue de droit du travail, 2019, σ. 699 επ. Σημειώνεται ότι οι εν λόγω γνωμοδοτήσεις στερούνται δεσμευτικού χαρακτήρα, ασκούν ωστόσο έντονη επιρροή στα κατώτερα δικαστήρια, χωρίς να προδικάζουν βέβαια την εκτίμησή τους σχετικά με την εφαρμογή του εθνικού κανόνα σε μια συγκεκριμένη διαφορά. Βλ. σχετικώς ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1315· GARDIN / LHERNOULD, Le barème d'indemnisation du licenciement face au droit européen et international. Le coeur et la raison, RJS, 2019, σ. 353 επ.

⁸¹. Αυτό που απορρίφθηκε ήταν συγκεκριμένα το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα του εδαφίου β', με αποτέλεσμα να τεθεί ερώτημα σχετικά με το αν το τελευταίο αναπτύσσει – κατά το Ακυρωτικό – κάθετο άμεσο αποτέλεσμα, στις σχέσεις δηλ. μεταξύ ιδιωτών και κράτους. Από ό,τι φάνηκε από τις μετέπειτα αποφάσεις του κοινωνικού τμήματος, ούτε κάτι τέτοιο έγινε δεκτό. Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο δεν υιοθέτησε αναλυτική επιχειρηματολογία ως προς τα κριτήρια του άμεσου αποτελέσματος που εφαρμόσε για να αιτιολογήσει την κρίση του, ούτε είχε στο παρελθόν – σε αντίθεση με το Conseil d'État και την προεκτεθείσα απόφαση *GISTI-Fapil* – διαπλάσει σχετική νομολογία για τη διεθνολογική αυτή προβληματική την οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι υιοθέτησε. Επικαλέστηκε απλώς το προβληματικό – όπως έχει προεκτεθεί – στοιχείο της ευρείας διακριτικής ευχέρειας.

⁸². Βλ., αντί άλλων, MOULY, Qui a peur du Comité européen des droits sociaux? Droit Social, 2019, σ. 814 επ.· NIVARD, Droit Social, 2019, σ. 792 επ.· SCHMITT, Revue de droit du travail, 2019, σ. 699 επ.

⁸³. Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των εργατοδικείων της Γκρενόμπλ της 22ας.07.2019 (υπ' αριθμ. 18/00267)· της Νεβέρ της 26^{ης}.07.2019 (υπ' αριθμ. 18/00050)· της Πο της 26^{ης}.07.2019 (υπ' αριθμ. 18/00160)· της Τρουά της 29^{ης}.07.2019 (υπ' αριθμ. 18/00169)· της Χάβρης της 10^{ης}.09.2019 (υπ' αριθμ. 18/00413)· της Βουλώνης της 18^{ης}.09.2019 (υπ' αριθμ. 18/00444)· της Λιμόζ της 1^{ης}.10.2019 (υπ' αριθμ. 19/00113, 19/00114 και 19/00115)· του Σεν Ζερμέ αν Λεγιέ της 8^{ης}.06.2020 (υπ' αριθμ. 18/00290).

⁸⁴. Απόφαση υπ' αριθμ. 19/00003.

⁸⁵. Για τη στάση των Εφετείων κατόπιν της έκδοσης των γνωμοδοτήσεων του γαλλικού ΑΠ, βλ. τελείως ενδεικτικά SACHS, Le barème Macron devant les Cours d'Appel: l'introuvable ligne de crête, Sem. soc. Lamy, no 1883.

⁸⁶. Έτσι οι αποφάσεις των Εφετείων της Μπορζ της 6^{ης}.11.2020 (υπ' αριθμ. 19/00585)· των Παρισιών της 16^{ης}.03.2021 (υπ' αριθμ. 19/08721). Την ίδια στάση για το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος του β' τήρησαν και ορισμένα Εφετεία που δεν υιοθέτησαν τη μέθοδο του *in concreto* ελέγχου συμβατότητας, αποφαινόμενα υπέρ της *in abstracto* συμβατότητας της κλίμακας αποζημίωσης. Έτσι η απόφαση του Εφετείου του Σαμπερί της 15^{ης}.09.2020 (υπ' αριθμ. 18/02305).

δικαιωμάτων των εργαζομένων αποδέχτηκαν – ρητά μάλιστα – την υποκειμενική εκδικασιμότητα του εδαφίου β' από κοινού με εκείνη του άρθρου 10 της Σύμβασης 158⁸⁷.

Επόμενο σημαντικό σταθμό στην εν λόγω νομολογία αποτέλεσε η έκδοση στις 11.05.2022 δύο αποφάσεων από το κοινωνικό τμήμα (*chambre sociale*) του Αρείου Πάγου⁸⁸ επί του ζητήματος της συμβατότητας των ανώτατων ορίων αποζημίωσης⁸⁹. Το Ακυρωτικό δεν αρνήθηκε εν προκειμένω απλώς το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. εξαιτίας της γενικόλογης διατύπωσής του, αλλά έτι περισσότερο υποστήριξε ότι ο Χάρτης ως διεθνής συνθήκη έχει προγραμματικό μόνο χαρακτήρα, καθώς η εφαρμογή των διατάξεών του απαιτεί τη λήψη πρόσθετων εκτελεστικών μέτρων, με τον σχετικό έλεγχο συμμόρφωσης των συμβαλλομένων κρατών να επιφυλάσσεται αποκλειστικά στην προβλεπόμενη από το Μέρος IV διαδικασία των συλλογικών προσφυγών. Με τον τρόπο αυτό, το *Cour de cassation* απέρριψε καθαντό τον δεσμευτικό χαρακτήρα του Α.Ε.Κ.Χ. ως κυρωθείσας από το γαλλικό κράτος συνθήκης, η οποία απολαμβάνει μάλιστα υπερνομοθετική ισχύ, σύμφωνα με το άρθρο 55 του Συντάγματος⁹⁰. Γίνεται σε κάθε περίπτωση αντιληπτό ότι η επιλογή για απόρριψη της κανονιστικότητας μίας διεθνούς συνθήκης εν συνόλω, με σκοπό τον «πειθαναγκασμό» των κατώτερων δικαστηρίων υπέρ της αποδοχής της συμβατότητας της κλίμακας αποζημίωσης με τις διεθνείς πηγές, αποτελεί μία απόφαση ξεκάθαρα πολιτική⁹¹.

Ωστόσο, το εν λόγω ζήτημα δεν έληξε ούτε με την έκδοση των αρεοπαγιτικών αποφάσεων. Μία μερίδα των γαλλικών Εφετείων εξακολούθησε να προβαίνει σε *in concreto* έλεγχο συμβατότητας των επίμαχων διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας, παραμερίζοντας σε ορισμένες περιπτώσεις πράγματι τα πλαφόν αποζημίωσης⁹². Βέβαια, και πάλι τα περισσότερα από τα δευτεροβάθμια δικαστήρια στήριξαν το σκεπτικό τους στο άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982 και όχι του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., παρά την πανομοιότυπη διατύπωσή τους⁹³. Ιδιαίτερο πάντως ενδιαφέρον παρουσιάζει μία τάση που αναπτύχθηκε κυρίως στους κόλπους του Εφετείου της Γκρενόμπλ⁹⁴, το οποίο υποστήριξε ότι το άρθρο 24 εδάφιο β' του Χάρτη παράγει άμεσο οριζόντιο αποτέλεσμα, επικαλούμενο μία σειρά από επιχειρήματα που θεμελιώνονται τόσο στο αντικειμενικό όσο και στο υποκειμενικό κριτήριο. Συγκεκριμένα, κατά το Δικαστήριο, η εν λόγω διάταξη δεν έχει ως αποκλειστικό σκοπό τη ρύθμιση διακρατικών σχέσεων. Αντίθετα, εγγύεται ένα ακριβές και άνευ αιρέσεων δικαίωμα, ήτοι το δικαίωμα των αδικαιολόγητα απολυθέντων σε επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη επανόρθωση, το οποίο μάλιστα υποχρεούνται να «αναγνωρίσουν» τα συμβαλλόμενα κράτη χωρίς να απολαμβάνουν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας.

Παράλληλα, κατά παραπομπή στα άρθρα Α', Η' και Ι' του Χάρτη, το Εφετείο της Γκρενόμπλ επεσήμανε ότι το γαλλικό κράτος δεν έχει διατυπώσει επιφυλάξεις κατά τη δέσμευσή του από το άρθρο 24, όπως πράγματι έπραξαν άλλες χώρες οι οποίες έχουν επίσης εισαγάγει στο εσωτερικό τους δίκαιο ανώτατα όρια αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης⁹⁵. Το γεγονός δε ότι δεν απαιτούνται πρόσθετα εθνικά μέτρα για την

⁸⁷. Βλ. ενδεικτικά την απόφαση του Εφετείου της Ρενς της 25^{ης}.09.2019 (υπ' αριθμ. 19/00003).

⁸⁸. Αποφάσεις υπ' αριθμ. 21/14490 και 20/15247.

⁸⁹. Για έναν φίλα προσκείμενο σχολιασμό των εν λόγω αποφάσεων, βλ. ενδεικτικά HUGLO, *La Cour de cassation et la réparation en droit du travail*, *Droit Social*, 2023, σ. 286 επ. Βλ. και RADE, *Conventionnalité du «barème Macron»: il faut résister à la tentation de l'appréciation in concreto*, *Droit Social*, 2023, σ. 434 επ.

⁹⁰. Πρβλ. SCHMITT, *Revue de droit du travail*, 2019, σ. 699 επ.

⁹¹. Για ζήτημα πολιτικού χαρακτήρα κάνουν ενδεικτικά λόγο και οι MOULY, *Droit Social*, 2019, σ. 814 επ.· RADÉ, *Droit Social*, 2023, σ. 434 επ.· SCHMITT, *Revue de droit du travail*, 2019, σ. 699 επ.

⁹². Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των Εφετείων της Ρουέν της 9^{ης}.06.2022 (υπ' αριθμ. 19/04661)· της Ντουαί της 21^{ης}.10.2022 (20/01124).

⁹³. Βλ. τις αποφάσεις της προηγούμενης παραπομπής. Αντίθετη η απόφαση του Εφετείου της Γκρενόμπλ της 9^{ης}.06.2022 (υπ' αριθμ. 20/02913), η οποία αποδέχτηκε μεν το άμεσο αποτέλεσμα του εδαφίου β', έκρινε ωστόσο ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η αποζημίωση της κλίμακας ήταν πράγματι επαρκής για την αποκατάσταση της ζημίας.

⁹⁴. Βλ. αναλυτικά τις αποφάσεις της 22^{ης}.06.2023 και της 6^{ης}.07.2023 (υπ' αριθμ. 21-03352 και 21-03641).

⁹⁵. Πρόκειται για τα κράτη της Γερμανίας, του Βελγίου, της Δανίας και της Ελβετίας.

εφαρμογή του εδαφίου β' επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη ειδικού δικαστηρίου που είναι αρμόδιο κατά τον νόμο για την επίλυση των διαφορών που απορρέουν από τη λύση της εργασιακής σχέσης. Προς επίρρωση της θέσης του, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στη συνέχεια αναλυτικά στο σκεπτικό και τις τελικές κρίσεις της απόφασης της Ε.Ε.Κ.Δ. κατά της Γαλλίας⁹⁶, υπογραμμίζοντας τα όσα είχε σχετικώς σχολιάσει η Επιτροπή έναντι της έκδοσης των αρεοπαγитικών αποφάσεων της 11^{ης}.05.2022. Ρητή μνεία έγινε επίσης και στην προαναφερθείσα απόφαση Fischer του Conseil d'État, καθώς και σε αποφάσεις των ιταλικών και ισπανικών δικαστηρίων που είχαν ήδη προβεί σε άμεση εφαρμογή του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ.⁹⁷, ενώ δεν παραλείφθηκε ούτε η παραπομπή στις προσφάτως ασκηθείσες συλλογικές προσφυγές έναντι του κράτους της Ισπανίας με αντικείμενο την αντίθεση της εθνικής νομοθεσίας για την αποζημίωση αδικαιολόγητης απόλυσης στην εν λόγω διάταξη⁹⁸.

Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων λοιπόν, το Εφετείο της Γκρενόμπλ συμπέρανε εύστοχα ότι δεν υπάρχει καμία αιτιολογία, ώστε το ίδιο διεθνές πρότυπο που έχει επικυρωθεί από διάφορα κράτη να μπορεί να τύχει άμεσης επίκλησης μεταξύ ιδιωτών σε ορισμένα μόνο από τα συμβαλλόμενα κράτη, ιδίως εφόσον η εκδικασιμότητά του στη Γαλλία έχει αναγνωριστεί από το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο σε διαφορά μεταξύ κράτους-ιδιώτη. Επανάλαβε δε την κρίση της Ε.Ε.Κ.Δ. σύμφωνα με την οποία το άρθρο 24 εδάφιο β' του Χάρτη δεν θέτει απλώς προγραμματικούς στόχους, αλλά αποτελεί μία πλήρως δεσμευτική για τα προσχωρούντα κράτη διάταξη, η εφαρμογή της οποίας ελέγχεται από τα εθνικά δικαστήρια, σύμφωνα με τις επιταγές του άρθρου 55 του γαλλικού Συντάγματος. Το Δικαστήριο κατέληξε εν τέλει στις επίμαχες υποθέσεις στη διαπίστωση της *in abstracto* ασυμβατότητας της κλίμακας αποζημίωσης προς το εδάφιο β' και στην επιδίκαση υψηλότερων των προβλεπόμενων ποσών.

Πάντως, φαίνεται πως η πλειονότητα των Εφετείων απομακρύνθηκε σταδιακά μετά την έκδοση των αποφάσεων του Ακυρωτικού από τον μηχανισμό του *in concreto* ελέγχου⁹⁹ και – απορρίπτοντας ρητά την εκδικασιμότητα άλλοτε του Χάρτη γενικώς λόγω μη συνδρομής του υποκειμενικού κριτηρίου¹⁰⁰ και άλλοτε του άρθρου 24 εδάφιο β' λόγω του ευρέος περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που καταλείπει στα κράτη¹⁰¹ – αποφάνθηκε υπέρ της συμφωνίας της κλίμακας αποζημίωσης προς το άρθρο 10 της Διεθνούς Σύμβασης, επιδικάζοντας ποσά εντός αυτής. Ορισμένες μάλιστα από τις αποφάσεις αυτές απέρριψαν κατηγορηματικά και τη δεσμευτικότητα των αποφάσεων της Ε.Ε.Κ.Δ. που είχαν ήδη εκδοθεί επί του ζητήματος¹⁰².

Την 11^η.10.2023 εκδόθηκε η τρίτη – και τελευταία μέχρι στιγμής – απόφαση του κοινωνικού τμήματος του γαλλικού Αρείου Πάγου¹⁰³, με την οποία επιβεβαίωσε την προηγουμένως υιοθετηθείσα άποψή του. Μετά την έκδοση της εν λόγω απόφασης μέχρι και σήμερα η σαφώς μεγαλύτερη μερίδα των δευτεροβάθμιων δικαστηρίων συνέχισε να συμμορφώνεται προς την πάγια θέση του Ακυρωτικού, δεχόμενη ότι το άρθρο 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ. δεν αναπτύσσει οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα σε αντίθεση προς την αντίστοιχη διάταξη

⁹⁶. Πρόκειται για την απόφαση της 30^{ης}.11.2022 επί της ουσίας της υπ' αριθμ. 175/ 2019 συλλογικής προσφυγής.

⁹⁷. Βλ. αμέσως κατωτέρω στο κυρίως κείμενο.

⁹⁸. Πρόκειται για τις προσφυγές υπ' αριθμ. 207 και 218/2022.

⁹⁹. Σε ρητή απόρριψη της ανάγκης διενέργειας ενός τέτοιου ελέγχου τήρησης της αρχής της αναλογικότητας προέβη το Εφετείο των Παρισίων στην απόφαση της 29^{ης}.06.2022 (υπ' αριθμ. 19-12328).

¹⁰⁰. Έτσι οι αποφάσεις των Εφετείων των Παρισίων της 29^{ης}.06.2022 και της 1^{ης}.02.2023 (υπ' αριθμ. 19-12328 και 20-06726).

¹⁰¹. Έτσι οι αποφάσεις των Εφετείων της Αμιάν της 25^{ης}.05.2022 (υπ' αριθμ. 21-02911)· των Παρισίων της 2ας.06.2022 και της 5^{ης}.04.2023 (υπ' αριθμ. 20-03339 και 20-02297)· της Ρουέν της 9^{ης}.06.2022 (υπ' αριθμ. 19/04661)· της Αζάν της 9^{ης}.08.2022 (υπ' αριθμ. 21-00411)· του Κόλμαρ της 27^{ης}.09.2022 (υπ' αριθμ. 21-00125)· της Ντουαί της 21^{ης}.10.2022 (20/01124)· της Λυών της 28^{ης}.10.2022 (υπ' αριθμ. 19-06883)· της Ρενς της 7^{ης}.12.2022 (υπ' αριθμ. 21-01929)· των Βερσαλλιών της 7^{ης}.12.2022 (υπ' αριθμ. 20-02442)· της Καέν της 4^{ης}.05.2023 (υπ' αριθμ. 22-00159).

¹⁰². Πρβλ. τις προαναφερθείσες αποφάσεις των Εφετείων της Αμιάν, της Ντουαί και των Παρισίων της 2ας.06.2022 και της 1^{ης}.02.2023.

¹⁰³. Απόφαση υπ' αριθμ. 21-24857.

της Σύμβασης της Δ.Ο.Ε. η οποία όμως έρχεται σε συμφωνία με την τροποποιημένη γαλλική νομοθεσία¹⁰⁴. Εξαίρεση στην εν λόγω νομολογία αποτέλεσε και πάλι η τάση του Εφετείου της Γκρενόμπλ, το οποίο εξακολούθει να τάσσεται υπέρ της υποκειμενικής εκδικασιμότητας του Χάρτη και του άρθρου 24 εδάφιο β¹⁰⁵.

Γ. Με το ζήτημα του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. ασχολήθηκε – σε πολύ μικρότερη βέβαια κλίμακα – και η νομολογία των ιταλικών δικαστηρίων και για την ακρίβεια το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο (Corte Costituzionale)¹⁰⁶. Στην πολύκροτη λοιπόν απόφαση υπ’ αριθμ. 194/2018¹⁰⁷, το Δικαστήριο εφάρμοσε το εδάφιο β’ του άρθρου συνδυαστικά με τις διατάξεις του εθνικού Συντάγματος που κατοχυρώνουν την αρχή της ισότητας και το δικαίωμα εργασίας¹⁰⁸, ώστε να υποβάλει σε έλεγχο τις ρυθμίσεις του νεοεισαχθέντος τότε νόμου Ρέντσι (ν.δ. 23/2015). Ο τελευταίος επέφερε σημαντικές αλλαγές στο σύστημα των εννόμων συνεπειών των παράνομων απολύσεων, εισάγοντας έναν πλήρως αυτοματοποιημένο – βασισμένο αποκλειστικά στην αρχαιότητα του απολυθέντος – μηχανισμό υπολογισμού του ύψους της αποζημίωσης αθέμιτης απόλυσης. Το Corte Costituzionale έκρινε ότι το επίμαχο άρθρο 3 παρ. 1 του νομοθετικού διατάγματος¹⁰⁹ παραβίαζε τις υπό κρίση συνταγματικές διατάξεις, εξεταζόμενες υπό το πρίσμα του κυρωθέντος άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ.¹¹⁰. Και τούτο, καθώς επέβαλε δυσανάλογους περιορισμούς στα δικαιώματα του εργαζομένου, από τη στιγμή που η οφειλόμενη

¹⁰⁴. Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις των Εφετείων της Καέν της 19^{ης}.10.2023 (υπ’ αριθμ. 22-01056)· του Μονπελιέ της 15^{ης}.11.2023 (υπ’ αριθμ. 21-03099)· της Ντουαί της 24^{ης}.11.2023 (υπ’ αριθμ. 22-00009)· της Τουλούζης της 17^{ης}.11.2023 (υπ’ αριθμ. 22-01209)· της Πο της 30^{ης}.11.2023 (υπ’ αριθμ. 21-01482)· της Ανζέρ της 14^{ης}.12.2023 (υπ’ αριθμ. 21-00285)· της Λυών της 26^{ης}.01.2024 και της 28^{ης}.06.2024 (υπ’ αριθμ. 21-00435 και 21-05308)· των Βερσαλλιών της 14^{ης}.03.2024 (υπ’ αριθμ. 22-00455)· του Μπορντώ της 20^{ης}.03.2024 και της 12^{ης}.06.2024 (υπ’ αριθμ. 21-02780 και 24-02414)· του Σαμπερί της 28^{ης}.03.2024 (υπ’ αριθμ. 22-01680)· της Ρενς της 17^{ης}.04.2024 (υπ’ αριθμ. 21-00722)· των Παρισίων της 24^{ης}.04.2024, 5^{ης}.06.2024 και 3^{ης}.07.2024 (υπ’ αριθμ. 21-01681, 21-03923 και 21-06552)· της Λυών της 26^{ης}.01.2024 και της 28^{ης}.06.2024 (υπ’ αριθμ. 21-00435 και 21-05308)· της Αμιάν της 11^{ης}.06.2024 (υπ’ αριθμ. 23-00007).

¹⁰⁵. Πρβλ. τις αποφάσεις της 7^{ης}.11.2023 και της 1^{ης}.02.2024 (υπ’ αριθμ. 21-03362 και 21-02004).

¹⁰⁶. Κατόπιν παραπομπής από το Δικαστήριο της Ρώμης (πρβλ. Tribunale di Roma, 26 Ιουλίου 2017). Για το περιεχόμενο της παραπεμπτικής απόφασης και τους λόγους που θεμελίωσαν την εν λόγω παραπομπή, βλ. αναλυτικά CANGEMI, Πρόσφατες νομοθετικές μεταβολές στο ιταλικό δίκαιο των απολύσεων, ΕΕργΔ, 2019, σσ. 1089-1090.

¹⁰⁷. Για τον σχολιασμό της απόφασης αυτής, βλ. ενδεικτικά ALLAMPRESE / DALMASSO, Penalties for unlawful dismissal in France and in Italy, *Revue de droit comparé du travail et de la sécurité sociale*, 2019, σ. 50 επ.· BOTTINI / FALASCA / ZAMBELLI, Manuale di Diritto del Lavoro, σ. 265· CANGEMI, ΕΕργΔ, 2019, σ. 1089 επ.· PAPADOPOULOS, Assessing the Effectiveness of the European Social Charter: A Case Study on Dismissal Reforms, σε: Mola / Boggero / Costamagna (eds), *The European Social Charter Turns 60: Advancing Economic and Social Rights across Jurisdictions*, European Papers 2022, σσ. 1581-1582· ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1311 επ.

¹⁰⁸. Για τις έντονες αμφιβολίες συνταγματικότητας που εκφράστηκαν την περίοδο εκείνη από την ιταλική επιστήμη έναντι των προβλέψεων του νόμου Ρέντσι, πρβλ. ενδεικτικά GIUBBONI, Il contratto di lavoro «a tutele crescenti» (parzialmente) conformato a Costituzione, *Lavoro, Diritti Europa*, 2019, σ. 1 επ.· PROIA, Sulla questione di costituzionalità del contratto a tutele crescenti, *RIDL*, 2017, σ. 780 επ.· SPEZIALE, La questione di legittimità costituzionale del contratto a tutele crescenti, *RGL*, 2017, σ. 333 επ.

¹⁰⁹. Η εν λόγω διάταξη προβλέπει την καταβολή υπέρ του αδίκως απολυθέντος εργαζομένου αποζημίωσης, ισοδύναμης με το διπλάσιο του τελευταίου μηνιαίου του μισθού που λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό του – καταβαλλόμενου κατά τη λύση της σύμβασης – χρηματικού ποσού ανά έτος προϋπηρεσίας και κυμαινόμενης μεταξύ 4-24 μηνιαίων μισθών. Το δε άρθρο 3 της μεταγενέστερης π.ν.π. 87/2018 αύξησε τα ως άνω όρια στους 6 και 36 μηνιαίους μισθούς αντίστοιχα. Σημειώνεται πάντως ότι το Δικαστήριο δεν εξέτασε εν προκειμένω τη συμβατότητα των ως άνω τιθέμενων πλαφόν στο ύψος της οφειλόμενης αποζημίωσης.

¹¹⁰. Επισημαίνεται ότι το Δικαστήριο δεν εισήλθε σε έλεγχο συμβατότητας του άρθρου 3 παρ. 1 ν.δ. 23/2015 προς το άρθρο 10 της Δ.Σ.Ε. 158/1982, καθώς το τελευταίο δεν έχει κυρωθεί από το κράτος της Ιταλίας. Παράλληλα, απέρριψε ως αβάσιμους τους ισχυρισμούς περί αντίθεσης των προσβαλλόμενων διατάξεων στο άρθρο 30 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., δεδομένου του περιορισμένου πεδίου εφαρμογής του και του γεγονότος ότι το άρθρο 3 του νόμου Ρέντσι δεν θεσπίστηκε με σκοπό να ενσωματώσει ενωσιακό δίκαιο.

αποζημίωση δεν λειτουργούσε ούτε αποκαταστατικά ως προς την προκληθείσα ζημία αλλά ούτε και αποτρεπτικά. Ο αυτόματος λοιπόν τρόπος καθορισμού της αποζημίωσης αδικαιολόγητης απόλυσης θεωρήθηκε ότι δεν πληρούσε τις απαιτήσεις επάρκειας που θέτει το εδάφιο β' και καταργήθηκε¹¹¹.

Σημειώνεται πάντως ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν έκανε ρητά λόγο για άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., ούτε φαίνεται πως εφάρμοσε σχετικώς κάποιο από τα γνωστά κριτήρια του διεθνούς δικαίου. Η εν λόγω διάταξη χαρακτηρίστηκε συγκεκριμένα ως «ενδιάμεση πηγή» μεταξύ της εσωτερικής νομοθεσίας και του Συντάγματος, υπό την έννοια ότι πρέπει να αξιοποιείται για την κατανόηση και την ερμηνεία των εθνικών και ιδίως των συνταγματικών κανόνων δικαίου¹¹². Επομένως, κατά το Δικαστήριο, το κανονιστικό περιεχόμενο του εδαφίου β', συγκαθορίζοντας την ερμηνεία των διατάξεων του Συντάγματος¹¹³, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τον έλεγχο συνταγματικότητας των κοινών νόμων, όπως ήταν εν προκειμένω το ν.δ. 23/2015. Η εν λόγω παραδοχή είναι απόλυτα συνεπής προς την απόφαση υπ' αριθμ. 120/2018 που είχε εκδώσει το Δικαστήριο λίγο μόλις καιρό νωρίτερα, κατά την οποία είχε για πρώτη φορά κρίνει ότι ο Χάρτης έχει συνταγματική ισχύ, καθώς αποτελεί – σύμφωνα με το άρθρο 117 παρ. 1 Σ. – συμπλήρωμα της Ε.Σ.Δ.Α. και συνακόλουθα ενδιάμεσο κριτήριο ελέγχου της συνταγματικότητας της εσωτερικής νομοθεσίας¹¹⁴. Συνεπώς, το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι το αποκλειστικώς υπεύθυνο να διασφαλίζει την τήρηση του Α.Ε.Κ.Χ. στην ιταλική έννομη τάξη, από τη στιγμή που οι επιμέρους διατάξεις του συγκαταλέγονται μεταξύ των λοιπών συνταγματικών εγγυήσεων¹¹⁵.

Επιπλέον, στην απόφαση υπ' αριθμ. 194/2018 το Δικαστήριο έκανε ρητή αναφορά στην απόφαση που είχε εκδώσει η Ε.Ε.Κ.Δ. κατά του κράτους της Φινλανδίας, προκειμένου να ερμηνεύσει την έννοια της «επαρκούς αποζημίωσης ή άλλης κατάλληλης επανόρθωσης» του εδαφίου β' του άρθρου 24 Α.Ε.Κ.Χ. Με τον τρόπο αυτό, δέχτηκε το ερμηνευτικό δεδικασμένο που παράγουν οι αποφάσεις της Επιτροπής, τονίζοντας όμως παράλληλα ότι δεν πρόκειται για δεσμευτικές για τα εθνικά δικαστήρια αποφάσεις. Ιδιαίτερης σημασίας είναι λοιπόν η απόφαση αυτή για την ενίσχυση της δεσμευτικής φύσης του Χάρτη εν συνόλω, αλλά και για την εκδικασιμότητα ειδικότερα του άρθρου 24 εδάφιο β' Α.Ε.Κ.Χ., η οποία σημειωτέον ότι δεν αμφισβητήθηκε με επίκληση επιχειρημάτων σχετικών με την υποτιθέμενα γενικόλογη διατύπωσή της¹¹⁶.

¹¹¹. Έτσι, δυνάμει της απόφασης αυτής, αποκαταστάθηκε η διακριτική ευχέρεια των δικαστηρίων της ουσίας να λαμβάνουν υπόψη κατά τον υπολογισμό του ύψους της αποζημίωσης και άλλους παράγοντες πέραν της αρχαιότητας του απολυθέντος, όπως είναι η οικογενειακή του κατάσταση, η ηλικία του και οι δυνατότητες ανεύρεσης άλλης απασχόλησης, το μέγεθος της οικονομικής δραστηριότητας, ο αριθμός απασχολούμενων στην επιχείρηση και η συμπεριφορά αμφοτέρων των μερών.

¹¹². Για ενδελεχή ανάλυση επ' αυτού, βλ. PROIETTI, The relevance of Article 24 of the European Social Charter as “inter-posed” standard in the Italian legal system, *Revista juridica de los Derechos Sociales*, 2018, σ. 223 επ.

¹¹³. Εν προκειμένω, των άρθρων 4 παρ. 1 και 35 παρ. 1 Σ. που κατοχυρώνουν το δικαίωμα εργασίας.

¹¹⁴. Έτσι και οι ΠΑΛΛΗ, ΕΕργΔ, 2020, σ. 1311 επ.· DALMASSO, Un pas de plus dans la remise en cause du barème italien des indemnités de licenciement, *Droit social*, 2021, σ. 523 επ.· PAPADOPOULOS, σε: Mola / Boggero / Costamagna (eds), The European Social Charter Turns 60, *European Papers* 2022, σ. 1582. Από παλαιότερη νομολογία παρατηρείται ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει αξιοποιήσει και το άρθρο 8 Ε.Κ.Χ. προκειμένου να εξετάσει τη συνταγματικότητα του ν. 1204/1971, το άρθρο 1 παρ. 3 του οποίου αρνείτο την άδεια μητρότητας στους οικιακούς υπαλλήλους (πρβλ. απόφαση 86/1994), καθώς επίσης και στα άρθρα 15 και 24 για να ενισχύσει την ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας σχετικά με το συνταξιοδοτικό καθεστώς για άτομα με αναπηρίες (πρβλ. απόφαση υπ' αριθμ. 163/1983) και την απόλυση (πρβλ. απόφαση υπ' αριθμ. 46/2000).

¹¹⁵. Σημειώνεται ότι ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων στην ιταλική έννομη τάξη δεν είναι διάχυτος, αλλά διενεργείται αποκλειστικά και μόνο από το Συνταγματικό Δικαστήριο.

¹¹⁶. Παρατηρείται (έτσι ο PAPADOPOULOS, σε: Mola / Boggero / Costamagna (eds), The European Social Charter Turns 60, *European Papers* 2022, σ. 1582) πως όλες οι μετέπειτα αποφάσεις που εξέδωσε το Συνταγματικό Δικαστήριο σχετικά με τη συνταγματικότητα και τη συμβατότητα προς τον Α.Ε.Κ.Χ. του ν.δ. 23/2015 κινήθηκαν στο ίδιο πλαίσιο. Βλ. τις αποφάσεις υπ' αριθμ. 183/2022 της 23^{ης}.06.2022· 125/2022 της 7^{ης}.04.2022· 59/2021 της 27^{ης}.02.2021· 254/2020 της 4^{ης}.11.2020.

Δ. Τέλος, το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. έχει κάνει πρόσφατα την εμφάνισή του και στη νομολογία των ισπανικών δικαστηρίων¹¹⁷. Καταρχάς, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ισπανίας (Tribunal Supremo) στην απόφαση υπ' αριθμ. 270/2022 της 29^{ης}.03.2022 αναφέρθηκε ρητά στην επίμαχη διάταξη, το περιεχόμενο της οποίας παρέθεσε αναλυτικά, στο πλαίσιο επίλυσης διαφοράς σχετικής με το κύρος ορισμένης απόλυσης που έλαβε χώρα για δικαιολογημένο αντικειμενικό λόγο (*giustificato motivo oggettivo*). Ακόμη πιο πρόσφατα δε, το Ανώτατο Δικαστήριο της Καταλονίας (Tribunales Superiores de Justicia Cataluña) στην απόφαση υπ' αριθμ. 2/2023 εφάρμοσε άμεσα το άρθρο 24 του Χάρτη – σε συνδυασμό με τις διατάξεις της Δ.Σ.Ε. 158/1982 της Δ.Ο.Ε. – για να επιδικάσει αποζημίωση αθέμιτης απόλυσης καθ' υπέρβαση του ανώτατου ορίου που προβλέπει η ισπανική νομοθεσία, κρίνοντας ότι η προηγούμενος επιδικασθείσα αποζημίωση ήταν σαφώς ανεπαρκής για την αποκατάσταση της προκληθείσας βλάβης στον απολυθέντα και ανίκανη να λειτουργήσει αποτρεπτικά προς τον εργοδότη. Παρέπεμψε παράλληλα σε προγενέστερες αποφάσεις που είχε το ίδιο εκδώσει, οι οποίες επέτρεπαν τη δυνατότητα αποζημίωσης καθ' υπέρβαση του προβλεπόμενου από την εθνική νομοθεσία πλαφόν¹¹⁸.

¹¹⁷. Εκτός όμως από το άρθρο 24, τα ισπανικά δικαστήρια έχουν προβεί σε εφαρμογή και άλλων διατάξεων του Χάρτη. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοσημείωτη είναι η απόφαση του Δικαστή Κοινωνικών Υποθέσεων της Βαρκελώνης που είχε εκδοθεί την 19^η.11.2013, αναγνωρίζοντας το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 4 παρ. 4 Ε.Κ.Χ., το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα σε δίκαιη αμοιβή, και κηρύσσοντας με τον τρόπο αυτό αντίθετο προς την εν λόγω διάταξη το άρθρο 4 ν. 3/2012, δυνάμει του οποίου καθιερώθηκαν για πρώτη φορά στην Ισπανία οι συμβάσεις αορίστου χρόνου με περίοδο δοκιμής ενός έτους. Για σχολιασμό της εν λόγω νομολογίας, πρβλ. SALCEDO-BELTRAN, *L'effet direct de la Charte Sociale Européenne en Espagne en temps de crise économique*, σε: Luther / Mola, *Europe's social rights under the «Turin process»*, 2016. Η νομολογία αυτή ακολουθήθηκε μάλιστα από τα ισπανικά πρωτοδικεία και σε άλλες περιπτώσεις διαφορών με το ίδιο αλλά και διαφορετικά αντικείμενα. Έτι περισσότερο, το 2016-2017 την ίδια ερμηνεία υιοθέτησαν και ορισμένα από τα Ανώτατα Δικαστήρια της Ισπανίας, τα οποία ήταν παραδοσιακά περισσότερο διστακτικά ως προς την αναγνώριση του άμεσου αποτελέσματος των διεθνών συνθηκών, ιδίως του Ε.Κ.Χ. Πέραν δε του τελευταίου, αναγνώρισαν ρητά και τον δεσμευτικό χαρακτήρα των αποφάσεων της Ε.Ε.Κ.Δ. Πρβλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις της 28^{ης}.02.2016, της 30^{ης}.03.2016 και της 31^{ης}.01.2017 του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αυτόνομης Κοινότητας των Κανάριων Νήσων, καθώς και της 19^{ης}.12.2016 του Ανώτατου Δικαστηρίου της Αυτόνομης Κοινότητας της Καστίλης-Λεόν. Στην τρίτη, κατά σειρά, απόφαση το Δικαστήριο σημείωσε ρητά ότι σύμφωνα με το άρθρο 96 του ισπανικού Συντάγματος, δεν επιτρέπεται να εμποδίζεται η εφαρμογή του Χάρτη «εσωτερικά και άμεσα» στο εθνικό δίκαιο, διότι «αποτελεί εγχώριο δίκαιο και οι διατάξεις αυτοδύναμης εφαρμογής που περιέχονται σε αυτόν ισχύουν άμεσα για τους δικαιούχους της και δεσμεύουν τα δικαστικά και διοικητικά όργανα του κράτους, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το κάνουν και άλλοι κανόνες δικαίου εσωτερικής προέλευσης». Σημειώνεται πάντως ότι το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας έχει ανατρέψει δύο από τις προαναφερθείσες αποφάσεις. Βλ. αναλυτικά με τις εκεί νομολογιακές παραπομπές SALCEDO-BELTRAN, *The Social Constitution of Europe (European Social Charter): reality and effect of rights*, δημοσιευμένο σε <https://www.housingrightswatch.org/sites/default/files/The%20Social%20Constitution%20of%20Europe%20ESC%20reality%20and%20effect%20of%20rights1.pdf>. Σε νεότερη μελέτη της, η ίδια συγγραφέας επισημαίνει ότι η Ισπανία αποτέλεσε το κράτος, στο οποίο πραγματοποιήθηκε η μεγαλύτερη πρόοδος αναφορικά με τη δικαιοδοτική εφαρμογή του Ε.Κ.Χ. και των αποφάσεων της Επιτροπής, παρότι δεν είχε κυρώσει το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1995 για τις συλλογικές προσφυγές. Για την αξιοποίηση του Ε.Κ.Χ. εκ μέρους των ισπανικών δικαστηρίων της ουσίας κατά τη διάρκεια της δημοσιονομικής κρίσης, βλ. αναλυτικότερα THN ΙΔΙΑ, *La Charte Sociale Européenne: une arme face aux reformes anti-crise mise en place en Espagne*, *Revista juridica de los Derechos Sociales*, 2018, σ. 351 επ., THN ΙΔΙΑ, *Employment Disputes and the European Social Charter*, δημοσιευμένο σε <https://rm.coe.int/168070e2a3>.

¹¹⁸. Πρόκειται για τις αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου της Καταλονίας υπ' αριθμ. 5986/2022 της 11^{ης}.11.2022· 5233/2020 της 23^{ης}.04.2021· 6762/2021 της 14^{ης}.07.2021.